

DİN

Sosyolojik Bir Bakış¹
M. HARALAMBOS

Çevirenler

Ensar GÖÇMEZ- A. Vahap TAŞTAN

“Başlangıçta Söz vardı ve Söz
Tanrılaydı ve Söz Tanrıydı.”

Hıristiyanlığın Tanrısı yüce bir varlıktır, O'nun sözleri mutlak gerçektir ve O her şeye kadirdir. O'na inanan müminler O'na kulluk ve ibadet eder ve O'nun emirlerine uyar.

Dugum Dani halkı Yeni Gine'nin Highland bölgesinde yaşar. Onların inandıkları bir ilah yoktur, ama onlar yaşadıkları dünyanın sahibi olduklarına inandıkları 'mogat' olarak adlandırdıkları doğaüstü canlılara inanırlar. Mogatlar ölümlerin ruhlarıdır. Bu inanca göre, hastalığa ve ölüme onlar yol açar, rüzgarı ve yağmuru onlar kontrol eder. Dugum Dani halkı dindar değildir, ibadet etmezler. Dini törenleri, mogatları onurlandırmak ya da onlara tapmak için değil, onları sakinleştirmek ve gönüllerini almak için yaptıkları törenlerdir.

Teton Sioux kabilesi ABD'nin kuzeyindeki bozkırlarda yaşıyorlardı. Onların inancına göre, yaşamak için muhtaç oldukları doğa 'Wakan' güçlerince kontrol edilmekteydi. Bu (doğaüstü) güçler insanlardan daha güçlü ve gizemliydi. Onlar mevsimleri değiştirir, yağmuru yağdırır, bitkilerin büyümesini ve hayvanları çoğalmasını sağlarlardı. Sioux halkını da bu şekilde gözetirlerdi. Wakan güçlerine yardım ve koruma için dua etmeleri dışında ibadet etmezlerdi.

Doğaüstü inançlar bilinen her toplumda mevcuttur. Bu inançların sayısız türleri vardır. Dinin herhangi bir tanımı bu çeşitliliği kapsayan bir tanım olmalıdır. En basit anlamıyla, din doğaüstü güce inanmaktır. Fakat bu tanım her zaman doğaüstü güçlere olan inanca eşlik eden bir kavram olan doğaüstü güçlerin dünyayı etkilemekte ve kontrol etmekte oldukları düşüncesini içermemektedir. Bu nedenledir ki, Roland Robertson'a göre din, “ hayatın yönetiminde etkili olan doğaüstü varlıkların var olması” demektir. Melford E. Spiro'nun, dinin “doğaüstü varlıklara ve onların insanlara yardım edebilme ya da zarar verebilme gücüne sahip olduklarına inanmak” demek olduğunu ifade eden din tanımı Robertson'unkiyle

¹ Bu bölüm, M.Haralombos (R.M.Heald ile birlikte)'un *Sociology: Themes and Perspectives*, London,1985 eserinin “Religion” bölümünün (s. 453-491) çevirisidir.

benzerlik gösterir. Tüm tanımlar dinin belli yönlerini vurgularken, diğer görüşleri dışarıda bırakır. Robertson ve Spiro'nun tanımları dini inancın doğası üzerine odaklanır. Dinin diğer yönlerini (örn. dini pratikler) vurgulayan tanımlar ise bölüm boyunca incelenecektir.

1. Dinin Kökeni ve Evrimi

19. yüzyılda din sosyolojisi iki temel sorunun cevabını aramakla uğraştı, 'din nasıl başladı?' ve 'Din nasıl evrimleşti?'. Bu evrimsel yaklaşım, Darwin'in 1859'da yayımlanan *Türlerin Kökeni Üzerine* adlı kitabından etkilenmiştir. Darwin'in türlerin kökenini ve evrimini açıklamaya çalışması gibi sosyologlar da sosyal kurumların ve toplumun kökenini ve evrimini açıklamaya çalışmışlardır. Din bağlamında, kökenini açıklamaya yönelik iki temel teori ortaya atılmıştır; animizm (ruhçuluk) ve natürizm (doğacılık).

Animizm ruhlara inanmak demektir. Edward B. Tylor bunun dini inancın ilk şekli olduğunu düşünür. O, animizmin insanların iki soruyu cevaplama çabalarından kaynaklandığını iddia eder; 'Ölü bir beden ile canlı bir beden arasındaki fark nedir?' ve 'Rüyalarda ve hayallerdeki insan görünümündeki şekiller nelerdir?' Bu olayları anlamlandırmak için ilk filozoflar ruh fikrini çıkarmışlardır. Ruh, rüya ve hayal esnasında geçici olarak, ölüm esnasında ise ebedi olarak bedeni terk eden candır. Bir kere bu ruh görüşü ortaya çıktıktan sonra, bu görüş sadece insanlara değil aynı zamanda doğal ve sosyal çevrenin birçok yönlerine uygulandı. Avustralya yerlilerinin insan yapımı olan *bullroarer* denilen (öktüz böğürmesine benzer bir ses çıkartan müzik aleti, kabul ve cenaze törenlerinde kötü ruhları kovmak için kullanılırdı) nesnede olduğu gibi hayvanlara ruh atfedildi. Tylor'a göre, dinin animizm şekli, insanların entelektüel doğasını tatmin etmek ve ölümü, rüya ve hayalleri anlamlandırma ihtiyacını karşılamak için ortaya çıkmıştır.

Natürizm, doğa güçlerinin olağanüstü güçler olduğuna inanmadır. F. Max Müller bu inancın dinin en eski şekli olduğuna inanır. Müller natürizmin, insanın doğadaki deneyimlerinden özellikle de doğanın insanın duyguları üzerine etkisinden ortaya çıktığını öne sürer. Doğa, yanardağlar, fırtına ve şimşek gibi beklenmedik şeyler, mucizeler ve harikulade şeyler içerir. Doğanın gücü ve harikaları karşısında şaşkınlığa düşerek korkan ilk insanlar, soyut güçleri kişisel temsillere dönüştürdüler. İnsan doğayı kişiselleştirdi. Buna göre, rüzgar kuvveti rüzgarın ruhu, güneşin enerjisi güneşin ruhu oldu. Animizm dinin kökenini insanların entelektüel ihtiyaçlarına bağlarken, natürizm insanların duygusal ihtiyaçlarına bağlar. Yani diğer bir deyişle, natürizm, insanların doğanın gücü ve harikalarının insan duyguları üzerine etkisine verdiği tepkidir.

19. yüzyıl sosyologları dinin kökeninden sonra dinin evrimi üzerine araştırmaya başladılar. Bunun üzerine birkaç teori geliştirildi, Tylor'un din teorisi bunlardan biridir. Tylor, toplumların basit avcı ve toplayıcı gruplarla başlayıp, karmaşık ulus devlet şeklinde biten beş temel aşamada evrimleştiğini düşünür. Aynı şekilde, toplumun evrimleşmesine tekabül ederek din de beş aşamada evrimleşir. Pek çok ruha inanmak olan animizm, en basit toplumların dinine şekil verirken, kudret sahibi tek bir ilaha inanmak olan tektanrıcılık, en karmaşık

toplumların dinine şekil verdi. Tylor, dinin evrimindeki her aşamanın bir önceki aşamadan doğduğuna ve modern insanın yaşadığı dinin “büyük ölçüde daha eski ve kaba bir sistemin gelişmiş ürünü olarak açıklanabilir” olduğuna inanır.

Evrim yaklaşımına çok sayıda eleştiri vardır. Bu eleştirilere göre: Dinin kökeni geçmişte kaybolmuştur. Muhtemel doğaüstü güçlere inanmayla ilgili ilk delil 60.000 yıl öncesine dayanır. Arkeolojik kazılar, Neanderthal insanın Yakın Doğuda ölümlerini çiçekler, taştan aletler ve mücevherlerle birlikte gömdüğünü ortaya çıkardı. Ne var ki, dinin kökenine dair teoriler sadece spekülasyon ve zekice tahminlere dayanmaktadır. Tylor ve Müller gibi evrimciler, bazı inançların neden belli topluluklarca sahiplenildiğine dair zekice gerekçeler ileri sürdüler fakat bu gerekçeler, niçin bu inançların ilk olarak ortaya çıktığını tam olarak açıklamaz. Ayrıca, tüm dinlerin illa ki aynı şekilde ortaya çıktığı iddia edilemez. Buna ek olarak, din evriminin muntazam ve kesin aşamaları gerçeğe uymamaktadır. Andrew Lang’ın da dikkat çektiği gibi, çok sayıda basit toplum, Tylor’un sadece karmaşık toplumların inanabileceğini öne sürdüğü, tek tanrılı dinlere inanmaktadır.

2. Din: İşlevselci Yaklaşım

Tylor ve Müller gibi evrimciler dini, insanın ihtiyaçları bağlamında açıklamaya çalıştılar. Tylor dini insanın entelektüel ihtiyaçlarına bir cevap olarak görürken, Müller dini, insanın duygusal ihtiyaçlarını tatmin için bir araç olarak gördü. İşlevselci bakış ise insanın ihtiyaçlarından ziyade toplumun ihtiyaçlarına önem verir. İşlevselci analiz öncelikle dinin toplumun temel ihtiyaçlarını ya da işlevselci ön koşullarını karşılamadaki katkılarıyla ilgilenir. Bu bakış açısına göre, toplum belli bir düzeyde toplumsal dayanışmaya, toplumsal değerlerde bir fikir birliğine ve parçaları arasında uyum ve bütünlüğe gerek duyar. Dinin işlevi, örneğin, dinin toplumsal dayanışmaya katkısı gibi birtakım işlevsel ön koşulları karşılamasıdır.

Emile Durkheim

İlk 1912’de yayımlanan *Dini Hayatın Temel Biçimleri* adlı kitabında Emile Durkheim, işlevselci bir bakış açısından dinin muhtemelen en etkili yorumunu yapmıştır. Durkheim dünyadaki tüm toplumların iki kategoriye ayrıldığını iddia eder, ‘kutsal/sacred’ ve ‘kutsal dışı/profane’ ya da daha basit söylemiyle kutsal ve kutsal olmayan. Din bu ayrıma dayanmaktadır. Din, “kutsal şeylerle ilişkili birleşmiş inançlar ve uygulamalar sistemi, diğer bir deyişle, uzak durulması gereken ve yasaklı şeyleri söyleyen şey”dir. Şurası önemlidir ki, “kutsal şeyler derken sadece tanrılar ve ruhlar gibi kişisel şeyler değil, bir kaya, bir ağaç, bir su kaynağı, bir çakıl, bir parça odun, bir ev gibi herhangi bir şey kutsal olabilir.” Bir çakılı ya da ağacı kutsal yapan herhangi belirgin özellikleri yoktur. Bundan dolayı, kutsal şeyler sembolik olmalı, bir şeyi temsil etmelidir. Toplumda dinin rolünü anlamak için, kutsal simgelerle temsil ettikleri şeyler arasında ilişki ortaya konmalıdır.

Durkheim iddiasını geliştirmek için çeşitli Avustralya yerli kabilelerinin dinini kullanır. Totemizm diye adlandırdığı bu yerlilerin dinini, dini formun en basit en temel biçimi olarak görür. Avustralya yerli topluluğu birkaç kabileye ayrılmaktadır. Kabile veya klan, her bir bireyin belli görev ve sorumluluklarının olduğu geniş bir aile gibidir. Bu bakımdan, kabilelerde ezogami kuralı, yani dışarıdan evlenme ilkesi vardır. Bu kurala göre kabile içinden birileriyle evlenmek yasaktır. Kabile üyelerinin birbirlerine yardım etme ve birbirlerini destekleme görevi vardır; aralarından birinin ölümüne hep birlikte yas tutma ya da diğer kabileden biri tarafından haksızlığa uğramış olan kabile üyesi için hep birlikte intikam almaları bunlara örnektir. Her bir kabilenin, genellikle bir hayvan ya da bitki olan, kendi totemi vardır. Totem bir simgedir. Totem kabilenin amblemidir. Durkheim'in de dediği gibi, "totem kabilenin bayrağıdır; her bir kabileyi diğer kabileden ayıran bir simgedir". Oysaki totem bundan daha öte bir şey, kutsal bir simgedir. Totem, bu yerlilerin dini törenlerinin en kutsal nesnesi olan (ököz böğürmesine benzer bir ses çıkaran) müzik aletinin üzerine oyularak işlenir. Totem, 'totemik ilke ya da tanrının belirgin ve görünen biçimidir'. Durkheim, totem 'bir zamanların tanrı ve toplumunun simgesi midir? Bu tanrı ve toplumun tek olmamasından mıdır?' sorularını tartışır. Bu nedenledir ki, o tanrıya tapınırken, insanların aslında topluma tapındıklarını ileri sürer. Toplum, dini saygının gerçek hedefidir.

İnsanoğlu topluma nasıl tapınmaya başladı? Kutsal şeyler 'itibar ve güç bakımından kutsal olmayan şeylere özellikle de insanlara göre üstün kabul edilir'. Kutsal olan şeylere oranla insanın pozisyonu daha düşük ve muhtaç konumundadır. İnsanoğlu ve kutsal şeyler arasındaki ilişki tam olarak insanoğlu ve toplum arasındaki ilişki gibidir. Toplum bireyden daha güçlü ve önemlidir. Durkheim, "İlk insanlar toplumu kutsal bir şey olarak görüyorlardı, çünkü bütünüyle topluma muhtaçtılar" der. Fakat niçin insanoğlu açıkça topluma tapmadı? Niçin insanoğlu totem gibi kutsal bir simge icat etti? Çünkü der Durkheim, "insan için saygı duygusunu bir simgeye doğru yönlendirmek, bunu o simgede tahayyül etmek, kabile gibi karmaşık bir şeye yönlendirmekten daha kolaydır".

Durkheim, sosyal hayatın, kolektif bilinci oluşturan ortak değerler ve ahlaki inançlar olmaksızın, imkansız olduğunu ileri sürer. Bu değerler ve inançların olmaması durumunda, toplumda sosyal düzen, sosyal kontrol, sosyal dayanışma ya da işbirliği de olmaz. Kısacası, toplum da olmaz. Din ortak vicdanı sağlamlaştırır. Toplumun ibadeti, sosyal hayatın temelini oluşturan değerleri ve ahlaki inançları kuvvetlendirir. Onları kutsal olarak tanımlayarak din, onlara insan eylemlerini yönlendirecek daha büyük bir güç verir. Kutsallığa karşı duyulan saygı sosyal görev ve yükümlülüklerle duyulan saygıyla aynıdır. İbadet eden toplumda, insanlar gerçekte sosyal grubun önemini ve onların bu gruba muhtaç olduklarının farkındadırlar. Bu şekilde din, topluluğun birliğini kuvvetlendirir, sosyal dayanışmayı artırır. Durkheim, ortak ibadetin önemini vurgular. Sosyal topluluk, drama ve saygı gösterisiyle desteklenmiş dini törenlerde bir araya gelir. Bir araya gelerek topluluk bireyleri ortak değerler ve inançlara olan imanlarını ifade ederler. Bu toplu ibadetin oldukça yoğun atmosferinde, toplumun bütünleşmesi güçlenir. Toplum bireyleri onları birleştiren ahlaki bağları anlar, ifade eder ve anlatır.

Durkheim'in görüşleri her ne kadar eleştiri de olsa itibar görmeye devam etmektedir. Bazı antropologlar, onun totemizmi din olarak görmesinde haklı olmadığını ileri sürmektedirler. Çoğu sosyolog Durkheim'in davasını abarttığına inanmaktadır. Dinin sosyal dayanışmayı artırması ve sosyal değerleri pekiştirmesi açısından önemli olduğunu düşünmelerine rağmen, dinin topluma tapınmadan ibaret olduğu görüşünü desteklememektedirler. Durkheim'in din üzerine görüşleri, kültür ve sosyal kurumların yakın ilişkiler içinde olduğu; iş, boş vakit, eğitim ve aile hayatının birleşmeye meyilli olduğu; üyelerinin ortak inanç ve değerler sistemini paylaştığı, küçük, okur- yazar olmayan toplumlar için uygundur. Bu görüşler, birçok alt kültürleri, sosyal ve etnik grupları, özelleşmiş organizasyonları ve bir grup inanç, uygulama ve kurumları içinde barındıran modern toplumlar için geçerli değildir.

Bronislaw Malinowski

Durkheim gibi Malinowski de din üzerine tezini küçük çaplı okur-yazar olmayan toplumlardan topladığı verilerle geliştirir. Onun birçok örneği Yeni Gine'nin, Trobriand Adalarındaki alan çalışmalarından alınmıştır. Durkheim gibi Malinowski de dinin sosyal norm ve değerleri güçlendirdiğini ve sosyal dayanışmayı arttırdığını düşünür. Fakat Durkheim'in aksine, ne dinin toplumun bütününe yansıttığı ne de dini törenlerin toplumun kendisine tapınması olduğu görüşüne katılmaz. Malinowski toplumsal yaşamın belirli alanlarını dinle ilişkileri açısından belirler. Bunlar da toplumsal dayanışmayı tehdit eden duygusal baskı durumlarıdır.

Kaygı ve gerginlik toplumsal yaşamı alt üst etme eğilimindedir. Bu duyguları ortaya çıkaran durumlar doğum, ergenlik, evlilik ve ölüm gibi 'hayatın krizleridir'. Malinowski tüm toplumlarda bu hayat krizlerinin dini törenlerle çevrildiğini ekler. O ölümün bu olaylar arasında en yıkıcı olanı olduğunu düşünür ve "güçlü dostlukların ve tüm insani olaylar arasında en üzücü ve insanoğlunun hesaplarını bozan olay olan ölümün varlığı belki de dini inançların en temel kaynağıdır" der. Din ölüm sorunuyla aşağıdaki şekilde baş eder. Bir cenaze töreni ölümsüzlüğe olan inancı ifade eder ve (böylece) cenaze sahiplerini rahatlatır. Matem tutan diğer dostlar da törende bulunarak cenaze sahiplerini destekler. Bu rahatlatma ve destekleme ölümün yol açtığı (kötü) duyguları engeller ve toplumu bozabilecek kaygı ve stresi kontrol altında tutar. Ölüm, bir bireyi toplumdan uzaklaştırdığı için 'toplumsal açıdan yıkıcıdır'. Bir cenaze töreninde toplumsal grup bir araya gelerek cenaze sahiplerine destek olur.

İkincisi ise, tam olarak kontrol edilemeyen ve pratik araçlarla tahmin edilemeyen, ayrıca gerginlik ve kaygıya yol açan olaylardır. Trobriand Adaları'nda yaptığı gözlemlerden Malinowski bu olayların dini törenlerle çevrelendiği çıkarımını yapmıştır. Trobriand Adaları'nda balıkçılık önemli bir geçim kaynağıdır. Malinowski lagünlerin sakin sularında " tehlike ve belirsizlik olmaksızın bereketli sonuçlara yol açan zehirlenme yöntemiyle, balıkçılığın kolay ve gerçekten de çok güvenli bir şekilde yapılmakta" olduğunu gözlemledi. Fakat mercan kayalıklarının ötesindeki açık denizde tehlike ve belirsizlik vardır,

(denizdeki) bir fırtına ölümlerle sonuçlanabilir. Balık yakalamanız (yeri ve zamanını) tahmin edemeyeceğiniz balık sürüsünün varlığına bağlıdır. “ insanoğlunun tamamıyla bilgi ve becerisine güvendiği” lagünlerde, balıkçılıkla ilgili bir tören yoktur, hâlbuki açık denize balığa çıkmadan önce balığın bol olması ve balıkçıların korunması için dini törenler yapılır. Malinowski'nin bu törenlerin büyü olduğunu ima etmesine rağmen onları dini uygulamalar olarak görmek oldukça makuldür. Tekrar, dini törenin endişe uyandıran özel bir durum için yapıldığını görürüz. Dini törenler güven ve kontrol duygusu sağlayarak endişeyi azaltırlar. Balıkçılık törenleri toplumsal olaylardır. Grup stres durumuyla baş etmek için bir araya gelir ve grup birliği kuvvetlenir.

Malinowski'nin din sosyolojisine yaptığı en önemli katkı, dinin toplumun sağlamlığını tehdit eden duygusal stres olaylarıyla baş ederek toplumsal dayanışmayı attırdığı görüşüdür.

Talcott Parsons

Talcott Parsons, insan eyleminin toplumsal düzenin sağladığı normlarla kontrol edildiğini ve yönlendirildiğini iddia eder. Kültürel düzen, inançlar, değerler ve anlam sistemleri şeklinde (insan) eylemleri için daha genel kurallar sunar. Eylemi yönlendiren normlar sadece münferit davranış standartları değildir, onlar kültürel düzenin oluşturduğu inançlar ve değerlerce biçimlendirilmiş ve bütünleştirilmiş normlardır. Örneğin, Batı toplumlarındaki birçok norm materyalizm değerinin yansımasıdır. Din kültürel düzenin parçasıdır. Bu anlamda, dini inançlar (doğru) insan eylemi için kılavuzluk yapar ve (kötü) davranışların değerlendirilmesiyle ilgili standartlar sunar. Hıristiyan bir toplumda On Emir bu şekilde işler. Toplumsal düzenin birçok normu dini inançlarla bütünleşiktir. Örneğin, “Öldürmeyeceksin!” emri, araba sürme, bir anlaşmazlığı çözüme ve yaşlıların dertleriyle ilgilenme şekilleri gibi çeşitli normlarla bütünleşir. İnsan davranışlarının bu alanlarını yönlendiren normlar insan öldürme, cinayet ve ötenazi vakalarını engeller. Hepsi de aynı dini emre dayanır. Bu şekilde din, çeşitli normlarla ifade edilen davranışa genel olarak kılavuzluk eder. Genel ilkeler ve ahlaki inançlar oluşturarak din, Parsons'un toplumda bir düzen ve istikrar olması için gerekli olduğuna inandığı fikir birliğinin oluşturulmasına yardım eder.

Parsons da Malinowski gibi, dini tüm toplumlarda meydana gelen belirli sorunlara çözüm olarak görür. O, günlük hayatta insanların “belirli zorlama olmaksızın işlerine baktıklarını” savunur. Eğer hayat her zaman böyle olsaydı, “din şu anda sahip olduğu öneme sahip olmazdı”. Ne var ki, hayat her zaman bu düzgün örüntüyü takip etmez. Bu düzgün örüntüyü bozan sorunlar ikiye ayrılır: ilki, “insanların öngöremedikleri ve hazırlıklı olmadıkları ya da kontrol edemedikleri (ya da ikisi de) olaylardan ‘vurguna uğrama’ larıdır”. Ölüm özellikle de erken ölüm bu olaya örnektir. Malinowski gibi aynı nedenlerle Parsons da dini böyle olaylar için bir düzeltme mekanizması ve hayatın normal akışını geri getirmek için bir araç olarak görür. İkinci sorun alanı “belirsizlik” tir. Bu sorun alanı, çok fazla beceri ve çabanın harcandığı, fakat bilinmeyen ve kontrol edilemeyen nedenlerden ötürü başarılı bir sonuca ulaşamayan çalışmaları kasteder. İnsanoğlunun tarım için hava

durumunu tahmin ve kontrol etmekte yetersiz kalması buna bir örnektir. Yine Malinowski'nin fikirlerini takip ederek, Parsons dinin, 'özgüven için bir tonik' görevi gören dini törenlerle bu durumları ayarlamak ve bu durumlarla yüzleşmek için bir araç olduğunu öne sürer. Bu şekilde din toplumsal düzeni bozabilecek gerginlik ve asabiyeti yatıştırarak toplumsal dengeyi korur.

Kültürel sistemin bir parçası olarak, dini inançlar hayata anlam verir, insanoğlunun kendi ve içinde yaşadığı dünyaya dair sorularına cevap verir. Dinin bu işlevi, hayatın anlamıyla ilgili inançları parçalamakla tehdit eden ve böylece insanın varoluşunu anlamsızlaştıran gerginlikler açısından özellikle önemlidir. Erken ölümler niçin olur? Bu insanoğlunun olmasını beklediği ya da olması gerektiğini düşündüğü bir şey değildir. Toplumsal hayat, insanın hayata yüklediği anlamı tehdit eden çelişkilerle doludur. Parsons'a göre dinin başlıca işlevlerinden biri, tüm deneyimleri 'anlamlandırmaktır' (ne kadar anlamsız ya da çelişkili görüldüğü önemli değildir). Örneğin, ıstırap sorusu, 'Niçin insanlar kayıp ve acıya, rastgele ve eşitsizce katlanmak zorundadır?' Din bir dizi cevap sunar: elem Allah'ın insanın imanını sınamak için gönderdiği bir imtihandır; günahlar için bir cezadır; metanetle karşılanan elemın mükafatı cennettir. Bu şekilde elem anlamlı hale gelir. Kötülük tüm toplumların genel sorunudur. Bu yüzden, Parsons dinin temel işlevini, insanların meydana gelmesini beklemediği ya da meydana geleceğini hissetmediği, sınıır bozucu ve çelişkili olayları anlamlandırma işlevi olarak görür. Din, bu olayları bütünleşik ve uygun bir anlamda anlamlandırır. Bu entelektüel ve duygusal uyumu sağlar. Daha genel bir düzeyde, bu uyum toplum düzenini ve istikrarını artırır.

İşlevselci bakış açısı dinin topluma olumlu katkıları üzerinde dururken dinin bozuk işlevsel taraflarını göz ardı eder. İşlevselci bakış açısı uyum, bütünleşme ve dayanışma üzerine o kadar vurguda bulunur ki, dinin yıkıcı ve bölücü olabildiği örnekleri göz ardı eder. Bu bakış açısı, bir toplumdaki dini dogma ve ibadet üzerine sıkça çıkan ve açıktan çatışmaya dönüşen ayrılıkları es geçer. Aynı toplumdaki farklı dini gruplar (Kuzey İrlanda'daki Protestanlar ve Katolikler gibi) arasındaki düşmanlığa ehemmiyet vermez. Charles Glock ve Rodney Stark işlevselci dini bakışı eleştirilerinde de belirttikleri gibi, genel teori ile dini çatışmanın olduğuna dair hatırı sayılır kanıtları bağdaştırmamız zordur. Öyle görünüyor ki din, toplumsal bütünleşmeye katkıda bulunduğu gibi onu tehdit de eder. Birçok ayrılıklarla dolu Hıristiyanlık tarihi, dini gücünü sadece birleştirmek için değil bölmek için de olduğunu ispatlamıştır.

3. Din: Marksist Bakış Açısı

Marx'ın ideal toplum görüşünde, yabancılaşma ve sömürge geçmişte kalmış (kavramlardır). Üretim güçlerine toplumun sahip olmasıyla, toplumsal sınıflar ortadan kalkar. Toplum bireyleri insan olmaya nail olurlar: kendi geleceğini kontrol ederler ve ortak bir iyilik için birlikte çalışırlar. Din, bu komünist ütopyada yer almaz, çünkü dini doğuran toplumsal durumlar ortadan kalkar. Marx'a göre din, sömürge ve zulümden doğan acıyı hafifleten bir yanılısamadır. Din, ezilen sınıfın itaat etmesini ve yöneten sınıfın (diğer sınıfa) hakimiyetini ve ayrıcalığını

haklı gösteren ve meşrulaştıran efsaneler dizisidir. Bu, yöneten sınıfın ideolojisinin temelini ve yanlış sınıf bilincini oluşturan yanlışsomalara yol açan gerçekliğin çarpıtılmasıdır.

Marx, “Din, mazlumun iç çekişi, kalpsiz bir dünyanın hassasiyeti ve ruhsuz durumların ruhudur. O, insanların afyonudur” der. Din, zulümden doğan acıyı hissizleştirmek için kullanılan bir uyuşturucu görevi görür. O sorunu çözmek için hiçbir şey yapmaz, o sadece hayatı daha çekilebilir kılmak için yapılan yanlış bir girişimdir. Örneğin, din inananlarına gerçek bir mutluluk ve (kendini) gerçekleştirme sağlamaz. Lenin’in sözlerinde, “Din, sermaye kölelerinin herhangi iyi bir yaşam için insanlıklarını ve iddialarını boğdukları bir çeşit manevi bir tuzaktır” der. Marksist görüşe göre, çoğu dini hareketler mazlum sınıflarda ortaya çıkar. Onların toplumsal durumları, yeni dinlerin büyümesi için en verimli zemini hazırlar. Bunun sonucu olarak Engels, “Hıristiyanlık aslında mazlum insanların hareketidir; Hıristiyanlık, ilk olarak köle ve azatların (köleler), tüm haklardan yoksun kalmış insanların, ya da Roma’nın fethettiği ve dağıttığı insanların dini olarak ortaya çıkmıştır” görüşünü ileri sürer.

Din, zulmün doğurduğu acıyı şu şekillerde körleştirir. İlk olarak, din, ölümden sonraki hayatta ebedi mutluluğu, yani cenneti vaat eder. Engels, Hıristiyanlığın mazlum sınıflara çekici gelmesinin nedeninin, öbür dünyada ‘esaret ve sefaletten kurtuluş’ vaadi vermesi olduğunu ileri sürer. Hıristiyan cennet görüşü, insanlara umut edecek bir şey vererek dünyadaki hayatı daha çekilebilir kılar. İkinci olarak, bazı dinler zulümden doğan ıstırapı erdem olarak görür. Özellikle, yoksulluğun mahrumiyetine alçakgönüllülük ve vakarla katlanan insanlar bu erdemlerinden dolayı ödüllendirileceklerdir. Bu görüş çok iyi bilinen İncil ayetlerinde şöyle yer alır: “ Bir devenin iğnenin deliğinden geçmesi, bir zenginin Tanrının Krallığına girmesinden daha kolaydır” (Matta; 19:24). Din bu nedendir ki, çekilen ıstırapı ödüllendirme ve diğer dünyada haksızlıkları düzeltme sözü vererek, yoksulluğu daha katlanabilir kılar. Üçüncü olarak, din, bu dünyadaki sorunları çözmek için doğüstü müdahale umudu da verir. Yehova Şahitleri gibi dini grupların üyeleri, doğüstü güçlerin yukarıdan gelerek yeryüzünü cennete çevirecekleri günün beklentisiyle yaşarlar. Bu geleceğin beklentisi bugünü daha katlanır kılar. Dördüncü olarak, din çoğu zaman toplumsal düzeni ve kişinin toplumdaki pozisyonunu mazur gösterir. Tanrı, aşağıdaki Viktorya ilahisi ‘Her şey Parlak ve Güzel’de olduğu gibi toplumsal yapıyı yaratan ve takdir eden olarak görülebilir.

Zengin adam kalesinde

Fakir adam kapısında

Tanrı onları yüce ve alçakgönüllü yaptı

Ve onların mülkünü düzenledi.

Bu şekilde, toplumsal düzenlemeler kaçınılmaz görülür. Bu, kast sisteminin en altındakilerin içinde buldukları durumu kabul etmelerine ve bu durumla yüzleşmelerine yardım edebilir. Aynı şekilde, genel anlamda yoksulluk ve talihsizlik çoğunlukla günahlar için bir ceza ya da ilahi takdir olarak görülür.

Yine bu durum değişmez ve kaçınılmaz olarak tanımlanır. Bu, insanları felsefi olarak içinde buldukları durumu kabul etmeleri için cesaretlendirerek hayatı daha katlanabilir kılar.

Marksist bakış açısından din, sadece zulmün etkilerini azaltmaz aynı zamanda o zulmün aracıdır. Din, sömürü sisteminin varlığının devamını sağlayan ve sınıf ilişkilerini pekiştiren bir toplum kontrol mekanizması gibi çalışır. En basitinden o insanları buldukları yerde tutar. Hoş olmayan hayatları çekilebilir kılarak din, insanları içinde buldukları durumları değiştirme teşebbüslerinden ve var olan toplumsal yapıyı haklı göstererek, onu değiştirecek düşüncelerden vazgeçirir. Umutsuz bir duruma bir umut yanılsaması sunarak, sistemi bozabilecek görüşleri engeller. Toplumsal durumlara açıklama ve gerekçeler sunarak, din gerçekliği çarpıtır. Din, yanlış bir sınıf bilinci oluşturarak ezilen sınıfın bireylerini içinde buldukları gerçek duruma ve gerçek ilgilerine karşı körleştirir. Bu şekilde, dikkatlerini onların gerçek sıkıntılarının kaynağından uzaklaştırır ve böylece yöneten sınıfın gücünün devamlılığını sağlar.

Fakat din sadece mazlum grupların sığındığı alan değildir. Marksist bakış açısından, yöneten sınıflar dini inançları pozisyonlarını hem kendilerine hem de diğerlerine karşı haklı çıkarmak için benimserler. “ Tanrı onları yüce ve alçakgönüllü yaptı ve onların mülklerini düzenledi” ifadesi, dinin toplumsal eşitsizliği nasıl sadece yoksullara karşı değil aynı zamanda zenginlere karşı da haklı çıkardığını açıkça gösterir. Din, yöneten sınıflarca ilgilerini sürdürmek için doğrudan desteklenir. Marx ve Engels’in sözlerinde ‘Papaz hep mülk sahibiyle (derebeyi/ zengin) el ele gitti’ vurgusu yer alır. Feodal İngiltere’de şato sahibinin gücü sıklıkla kürsüden gelen vaazlarla meşrulaştırılır. Bu desteğin karşılığı olarak mülk sahipleri kurulu kiliselere bonkörce fon sağlarlar.

Dinin toplumdaki rolü üzerine Marksist görüşü destekleyen hatırı sayılır kanıt vardır. Ayrıca bu görüşe karşı çıkan oldukça fazla sayıda kanıt da vardır. Örneğin, çok sayıda Amerikalı zenci Hıristiyanlar, alışılmış şekilde en büyük vurguyu dünyadaki zulümden bir çeşit kaçış olarak öbür dünyadaki beklentiler üzerine yaparlar. Siyah Güç Hareketi’nin radikal üyeleri cemaatlerini gerçek ilgilerinden döndürerek, ‘gökyüzündeki turta’ diye vaaz eden papazları suçladılar, fakat Siyah sivil haklar kampanyasının yapıldığı yıllarda toplu protestoyu yöneten de, başında Muhterem Papaz Martin Luther King’in olduğu kiliselerden oluşan bir dernek olan Güney Hıristiyan Liderlik Konseyiydi. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki, çok sayıda kilise lideri 1960’ların sonuna doğru yapılan, daha saldırgan ve şiddetli zenci protestolarını kınanmıştır. Geniş Brezilya şehirlerinin çevresindeki gecekondularında, Pentekostalizm hızlı bir şekilde popülerite kazanmaktadır. Papazlar yoksulluktan muzdarip takipçilerine yoksulluklarının günahlarından kaynaklandığını söylüyorlar. Oysaki, bazı Roma Katolik rahipleri yoksulluğun suçunu fakirlerin değil devletin üzerine yüklemektedir. Brezilya hükümeti bazı daha açık sözlü Katolik rahipleri hedef alan Pentekostalizme göz yummaktadır. Din hep gücü ve imtiyazı desteklemiş ve meşrulaştırmıştır. Hindistan’daki kast sistemi Hindu dini inançlarıyla meşrulaştırılmıştır. Ortaçağ Avrupa’sında, krallar ilahi haklarla yönetmişlerdir. Mısır firavunları bir adım daha ileri giderek tanrı ve kralı aynı kişide birleştirmiştir. Fakat Hitler ve Mussolini gibi

faşist liderler, biraz da kilisenin desteğine borçluydular. Amerika'nın güney eyaletlerindeki köle sahipleri, kölelerin Hıristiyanlığa dönmesinin kontrol edici ve ılımlı bir etkisi olacağına inanarak, bunu desteklediler. Susan Budd'ın da not ettiği gibi, İngiltere'deki endüstri devriminin ilk günlerinde, işverenler, "Kitleleri zapt eden ve onların çalışmasını ve sakin durmalarını sağlayan bir araç olarak gördükleri dini açıktan desteklediler". Dinin istenen etkiyi yaratıp yaratmadığı sorusunu cevaplamak ise zordur. Yukarıdaki kanıt, dinin toplumdaki rolü üzerine Marksist önermeleri desteklemek için bir vaka çalışması yapılabileceğini iddia eder. Fakat çelişik kanıt Marksist düşüncelerin belirli zaman ve yerlerdeki dini faaliyetlerle sınırlandırılması gerektiğini öne sürer. Din her zaman gücü meşrulaştırmaz. O, imtiyazı yabancılaştıran ve gerekçelendiren basit bir ifade değildir.

Marx, "Din, insan kendi etrafında dönmediği sürece insanın etrafında dönen aldatıcı bir güneştir" der. Gerçek sosyalist bir toplumda insan hem kendi etrafında hem de dinin etrafında döner, böylece tüm diğer yanılısma ve gerçeklik çarpıtmaları ortadan kalkar. Bu kehanetin meziyetleri ne olursa olsun, bu kesinlikle sosyalist İsrail kolektif çiftliklerindeki (kibbutzim) durumu yansıtmaz. Çoğu İsrail kolektif çiftçileri ateşli bir şekilde dindardır ve üyeleri din ve sosyalizm arasında bir çatışma yaşıyor gibi de gözükmemektedir. SSCB'deki durum ise değerlendirilmesi zor bir durumdur. Sovyet toplumu üzerine yaptığı detaylı çalışmasında David Lane, dinin 'toplum üzerinde çok az bir etkisi olmasına' rağmen 'dinin komünizme karşı belli bir esneklik göstermiş' olması da bir gerçektir, görüşünü belirtir. Gerçekten örgütlü Hıristiyanlık Rusya'da düşüş yaşamıştır fakat bu düşüşün nedeninin ne kadarının yönetici elitlerin politikasından ve ne kadarının genel olarak komünizmden kaynaklandığını söylemek zordur. Örneğin, 1960 ve 1965 yılları arasında, Khrushchev rejiminin Rusya Ortodoks Kiliselerine saldırısı 20.000 kilisenin yaklaşık yarısının kapanmasıyla sonuçlanmıştır. Lane, kanıt eksikliğinin Rusya'daki dini inançların kapsamını ölçmeyi imkansızlaştırdığını ileri sürer. Fakat bir ölçüme göre 1947-57 yıllarında doksan milyon olan vaftizli Ortodoks Hıristiyanların sayısı, 1914'dekiyle neredeyse aynıdır. Din Rusya'da sadece komünizm öncesi günlerden kalma bir kalıntı değildir. Resmi itirazlara rağmen, Baptist ve Evanjelik Hıristiyanlar gibi bazı küçük dini hareketler yeşermeye devam etmektedir.

Marx'ın, kapitalist İsrail bağlamında yer alan İsrail kolektif çiftliklerini (kibbutzim) ya da eşitsizlikle damgalanmış SSCB'yi gerçek bir sosyalist toplum olarak kabul eder miydi, etmez miydi bilinmez. Öyle olsa bile, bu örnekler dinin üretim güçlerinin özel sahipliğine dayanan toplumlarda gelişmiş düşünce ve uygulamalar dizisinden daha fazlası olduğunu gösterir.

4. Din ve Bilgi Sosyolojisi

Peter Berger ve Thomas Luckmann'ın çalışmaları din sosyolojisinde önemli bir gelişmedir. Onlar din sosyolojisini, daha geniş bir alan olan, bir toplumun bireylerinin sahip olduğu gerçeklikle ilgili tanım ve anlamlarıyla ilgilenen bilgi sosyolojisinin bir parçası olarak görürler. Her toplum kendi bilgi

birikimine sahiptir. Örneğin, geleneksel Eskimo toplumu diğer toplumlardan ayrılan paylaşılan bir dünya ve hayat bilgisine sahiptir. Berger ve Luckmann'ın isimlendirdiği bir terim olan bu 'anlam evreni', toplumsal olarak türemiştir; bu toplumun bir ürünüdür ve dönüşünde de toplumu geri besleyerek üretmesine yardım eder. Bir anlam evreni, sadece hayatın anlamıyla ilgili üst düzey felsefi fikirleri değil aynı zamanda doğal olarak karşılaşılan günlük hayatla ilgili bilgiyi de içerir. Bir anlam evreni devamlı 'meşruiyet vermeyi' gerektirir. O tekrarlayan pekiştirme ve gerekçelendirmeye ihtiyaç duyar. Toplumun bireyelerine, onların anlam evreninin doğru, gerçek, hakiki, 'meşru' olduğu tekrar tekrar anlatılmalıdır. Bu destek olmaksızın, anlam evreni bozulma eğiliminde olabilir, hayat anlamsızlaşabilir ve toplum istikrarı tehlikeye düşebilir.

Din, anlam evrenlerini inşa etmeye, devamlılığını sağlamaya ve meşrulaştırmaya yardım eder. Berger ve Luckmann, dinin önemini " insanlık tarihi boyunca din, evrenlerin oluşturulmasında ve devamlılığında kesin önemli bir rol oynamıştır" diye belirtirler. Din bu işlevi şu şekilde gerçekleştirir. Berger'e göre "Din tüm evreni, insan olarak anlamlı bir şekilde kavramamızı sağlayan cesurca bir girişimdir". Bu şekilde insanoğlu, tüm evren ve kendisinin bu evrendeki yeri ile ilgili bilgi ve anlamı oluşturur. Örnek vermek gerekirse; Yaratılış Kitabındaki dünyanın ve insanoğlunun yaratılışıyla ilgili Hıristiyan görüş. Berger sözlerine şöyle devam eder, "Din meşrulaştırmayı çok etkili bir şekilde yapar çünkü din, tecrübe dünyasının istikrarsız gerçekliğini nihai gerçeklikle ilişkilendirir". Bu şekilde deney ve gözlemden elde edilen bilgi desteklenir ve 'gerçek yapılır'. Din inananlarca sorgulanamayacak nihai cevaplar sunar. Mesela, insanlar güneşin her sabah doğduğunu gözlemler ve bazı toplumlarda bu güneşin doğaüstü güçler tarafından kontrol edildiği şeklinde açıklanır ve kabul edilir. Din ayrıca toplumsal kurumları da meşrulaştırır. Din bunu 'kutsal ve evrensel temel ilkelerin içine yerleştirerek' yapar. Bu anlamda, yasal suç Tanrı'ya karşı yapılan bir günah olunca, hukuk dindeki yerini bulur; krallar, tanrılar adına konuştuğunda ya da Eski Mısır'da firavunların yaptığı gibi tanrı olarak kabul edildiklerinde ise otorite dindeki yerini alır. Bu şekilde din, toplumsal kurumları meşrulaştırmış dolayısıyla da desteklemiş olur.

Her bir anlam evreni bir toplumsal temel üzerine kurulmuştur. Bu toplumsal temel, yani toplumun sosyal yapısı '*inandırıcılık yapısı*' olarak adlandırılır. Eğer bu inandırıcılık yapısı yıkılırsa, anlam evreni de yıkılır. Hiç biri diğeri olmadan var olamaz. Örneğin, İnkâ İmparatorluğu İspanyollar tarafından yok edildiğinde, İnkâ dininin sosyal temelleri de tahrip oldu. İnanırıcılık yapısı olmayınca İnkâ dini de yok oldu.

Berger ve Luckmann bütün kesinliklerin esas olarak belirsiz olduğunu yani güvenilmez (sallantıda) bir temele sahip olduğunu ileri sürerler. Nesnelere gerçektir çünkü insanlar onların gerçek olduğuna inanır. İnsanoğlu ona anlam yüklediği için hayat anlamlıdır. Nesnelere anlamlıdır çünkü sağduyuyla tanımlanmışlardır. Fakat bu gerçeklik, bu anlamlar, bu akıl keyfidir (rastgele). Bunun aksinin doğru olduğunu ölçebilecek ve gösterebilecek herhangi bir evrensel standart ya da kıstas yoktur. Anlam evreni gerçekliğin toplumsal inşasıdır. Bir toplumun gerçekliği diğeri bir toplumun iddiası; bir toplumda anlamlı olarak tanımlanan şeyler diğeri

anlamsız; bir toplumda sağduyu olarak bilinen şey bir diğerinde mantıksız olabilir. Anlam evrenin keyfi doğasından dolayı, anlam evreni güvenilmez, istikrarsız ve kolay yıkılabilir. Berger ve Luckmann anlam evreninin meşrulaştırılması için belki de en etkili mekanizmanın din olduğunu ileri sürerler. Diğer meşrulaştırma kaynaklarının aksine sadece din, anlamı nihai gerçeklikle ilişkilendirir.

5. Din ve Sosyal Değişme: Max Weber

Marksist bakış açısına göre, toplumun üstyapısı olan din, sonuç olarak toplumun alt yapısından şekillenmiştir. Bu nedenle, üretim güçlerindeki değişiklikler dini inanç ve uygulamalardaki değişiklikler tarafından yansıtılacaktır. Max Weber, dinin her zaman ekonomik güçler tarafından şekillenmiş olduğu görüşünü reddeder. O, belli zamanlarda ve belli yerlerde dini davranışın büyük ölçüde ekonomik güçler tarafından şekillendiği görüşünü yadsımasız fakat bu durumun her zaman geçerli olmadığı düşüncesini taşır. Dini inançların ekonomik davranış üzerine önemli bir etkiye sahip olduğu bazı belli durumlarda tam tersi de olabilir.

Weber'in sosyal eylem teorisi insan eyleminin anlamlar tarafından yönlendirildiğini tartışır. Bu açıdan bakıldığında, eylem sadece toplumun üyeleri tarafından sahip olunan dünyanın resmi ya da imgesi olan dünya görüşünü kavramayla anlaşılabilir. Onların dünya görüşüne göre, bireyler eylemlerini yönlendiren anlamlar, niyetler ve güdüler türetmektedir. Din genellikle dünya görüşünün önemli bir parçasıdır. Belli zamanlarda ve yerlerde, dini anlam ve niyet geniş bağlamlar kapsamında eylemi yönlendirebilir. Özellikle, dini inançlar ekonomik davranışları yönlendirmektedir.

Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* adlı en ünlü kitabında, Protestanlığın belli formlarının yükselişi ile Batı sanayi kapitalizminin gelişimi arasındaki ilişkiyi inceler. O, kapitalizmin özünün 'kârın devam ettirilmesi ve sonsuza dek yenilenen kâr' olduğunu tartışır. Kapitalist girişimler akılcı, bürokratik çizgilerde organize edilir. Ticari işlemler sistematik ve akılcı bir şekilde yapılmaktadır ve maliyeti ve öngörülen kar dikkatli bir şekilde değerlendirilmektedir. Kapitalizm uygulamasının altında yatan kapitalizmin ruhu bir dizi fikir, etik ve değerlerden oluşmaktadır. Weber kapitalizmin ruhunu, Benjamin Franklin'in *Zenginlere Gerekli İpuçları (1736)* ve *Genç Tüccara Öğütler (1746)* adlı kitaplarından iki alıntı ile açıklar. Franklin der ki; "zamanın para olduğunu unutmayın", zamanı boşa harcama, tembellik ve sapıtıma para kaybettirir. "Kredinin para olduğunu unutmayın". Sağduyu ve güvenin ünü borçları zamanında ödetecek krediyi sağlayacaktır. Bir iş adamı bütün işlerinde 'sanayi ve tutumluluk', 'dakiklik ve adalet' ile davranmalıdır. Weber kapitalizmin bu ruhunun sadece basit bir para kazanma yolu olmadığını ama etikleri, görevleri ve zorunlulukları olan bir yaşam biçimi olduğunu savunur. Weber'in amacı dünyada bu ruhun oluşumunda ve yayılmasında dini güçlerin ne ölçüde yer aldığını ortaya çıkarmaktır.

Weber şimdi kendisinin de tuttuğu, "Çileci Protestanlığın" Batı kapitalizminin gelişimi öncesindeki yükselişini incelemek için döner (Çileci şu

anamlara gelir; kanaatkâr, öz disiplinli, yalın, pratik, titiz). Weber, 17.yüzyılda da Batı Avrupa'da geliştirilen bir dizi Protestan dinlerini özellikle de Kalvinizmi inceler. Weber çileci Protestanlık tarafından yürütülmesi için belirlenen yönergeler ve direktiflerle ilgilenir. Weber bunları şöyle görür: Bir insanın hayatta kararlı, tek fikirli bir şekilde izlediği iyi tanımlanmış bir kariyeri, bir meslek siretinin olması gerekir. Tanrı bireylere O'nun yüceliği için çalışmayı emretmiştir. Başarı, bireyin Tanrının gözünde lütuf kaybetmediği anlamına gelen bireye bir çağrıdır. Birinin çağrılmasında, para kazanma başarısının en somut göstergesidir. 18. yüzyılın sonuna doğru İngiliz sanayisinin yayılmasından önce, Methodist canlanmanın büyük lideri John Wesley şöyle yazar: 'Dinin mutlaka sanayi ve tutumluluk üretmesi gerekir ki bunlar da dolaylı olarak zenginlikleri üretir. Biz bütün Hristiyanlara ne kazanabilirlerse kazanmalarını ve bütün kazandıklarını korumalarını tembih etmeliyiz ki bu da böylece zenginliğin büyümesi ile sonuçlanacaktır' (Weber, 1958:175). Bu zenginlikler güzel kıyafetlere, lüks evlere, anlamsız eğlencelere değil de Tanrının yüceliği için harcanmalıdır. Sonuçta bu, dini bağlılık yoluyla, pratikte kârların tekrar işe yatırılması anlamına gelen daha çok başarı demektir. Protestanlar zamanı boşa harcamaya, tembelliğe, boş dedikoduya ve gerektiğinden ki günde en fazla 6 ile 8 saat arasında olmalıdır, daha fazla uykuya karşı savaştılar. Onlar cinsel zevkleri hoş görmediler-cinsel ilişkiler çocukların korunması için evlilik içinde kalması gerekir (günahtan uzak durmak için bazen sebze diyeti ve soğuk banyolar önerilirdi.) Spor ve eğlence sadece sağlıklı ve fit olmak için kabul edilebilirdi ve eğlence adına devam ettirilirse ayıplanırdı. Barların, dans salonlarının, tiyatroların ve kumarhanelerin teşvik edici eğlence ve zevkleri çileci Protestanlara yasaklanmıştı. Aslında, bir adamı çağrılmasından saptıracak ya da dikkatini dağıtacak her şey ayıplanmıştı. Bu yönergeler doğrultusunda hayatı yaşamak bireylerin Tanrının nazarında O'nun merhametini ve lütfünü kaybetmediğinin bir belirtisidir.

Weber çileci Protestanlığın, kapitalizmin uygulamasının ve ruhunun oluşumunda hayati etkiye sahip olduğunu savunur. Metodik ve tek fikirli olarak bir çağrının takip edilmesi rasyonel kapitalizmi teşvik eder. Weber'e göre, dünyevi bir meslek içinde tedirgin, sürekli, sistematik bir çalışma kapitalizm ruhunun yayılmasında en güçlü, en akla uygun kaldıraç olmuştur. Para kazanmak hem dini hem de iş ahlaki haline gelmişti. Bir Protestan için kâr amacına yönelik bir yorum bu işadammın eylemlerini haklı çıkarıyordu. Weber, Protestanlığın kapitalist sanayinin iki önemli unsuru olan, üretimin standartlaştırılmasında ve iş gücünün uzmanlaştırıcı olarak bölünmesini cesaretlendirdiğini savunur. Bir Protestan için, "yaşamın tekdüzeliği üretimin standartlaştırılmasında kapitaliste büyük ölçüde yardımcı olur." Sabit bir çağrının önemi üzerine vurgu, uzman işgücü bölünmesi için ahlaki bir gerekçe sağladı. Son olarak Weber, tasarrufu ve yeniden yatırımı teşvik ederek, zenginliği yaratmanın ve harcamayı kısıtlamaların önemini vurgular. Tüketimin sınırlandırılması kazandırıcı eylemin serbest bırakılmasıyla birleştirildiğinde, kaçınılmaz sonuç çok nettir; çileci, zorlamayla tasarruf yaparak elde edilen sermaye birikimidir. Servetin tüketimi üzerine empoze edilen kısıtlamalar doğal olarak bu üretken sermaye yatırımını olanaklı kıldı ve servetin artmasına hizmet etti.

Weber'e göre çileci Protestanlık Batı kapitalizminin büyümesinden önce var olmuştur. Weber, dünyaya karşı bir din tabanlı ahlakî yönelim olan Protestan ahlakının kapitalizm ruhunun büyümesinde önemli bir etken olduğu görüşüyle devam eder. Sırayla, kapitalizmin ruhu kapitalist uygulamayı yönetti. Weber, çileci Protestanlığın kapitalizme "neden olduğunu" savunmaz. O daha başka birçok etkenin etkili olduğunu savunur. Fakat Weber, çileci Protestanlığın, Batı Avrupa'da kapitalizmin doğuşunda ve gelişiminde önemli etkiye sahip olduğu görüşünü savunmaya devam eder.

Weber'in din ile kapitalizm arasındaki ilişkiye yönelik görüşleri büyük bir araştırmanın oluşumuna yol açtı. Tawney ve Trevor-Roper gibi bazı tarihçiler Weber'in tezinin değişimlerini ve alternatiflerini ürettiler. Kautsky gibi bazı sosyologlar Marx'ın din ve sosyal değişim arasındaki ilişkiye yönelik fikirlerini savundular. Kautsky ilk kapitalizmin Protestanlıktan çok önce ortaya çıktığını ve Protestanlığı belirlediğini savunur. Ticaretin ve sanayinin ilk formlarının çoktan olduğu şehirlerde Kalvinizmin geliştiğini düşünür. Onun görüşüne göre, Protestanlık varlığını yasallaştırmak için kapitalistlerin ideolojisi haline gelir. Protestanlığın yükselişi ile kapitalizmin doğuşu arasındaki ilişki üzerine çalışmaların özeti kapladığı yer bakımından burada kısıtlıdır. Daha fazla bilgi Eisenstadt (1967), Robertson (1970) ve Towler (1974) da bulunabilir.

6. Din, Tabakalaşma ve Değişim

Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizm Ruhu* adlı çalışmasında kapitalist sınıf olarak yükselen özel bir sosyal grup ile özel bir din şekli olan çileci Protestanlık arasındaki yakın ilişki olduğunu gösterir. Din, sosyal tabakalaşma ve sosyal değişim arasındaki ilişki problemi, özellikle dinin yeni formlarının gelişimine referans olarak, büyük araştırmalara yol açtı. Bu araştırmaların bir kısmını incelemeden önce, dini organizasyonların türlerini tanımlamak gerekir.

Kilise ve Mezhep

Kilise terimi, yetkililerinin bir hiyerarşi içinde olduğu büyük resmi bir organizasyon anlamına gelir. Kilise bütün sosyal tabakalardan oluşmaktadır ama uygulamada, yüksek statülü gruplar kendi cemaatleri içinde daha fazla temsil edilmektedir. Örneğin, Orta Çağ'daki Roma Katolik Kilisesi önemli politik, sosyal ve eğitimsel işlevlere sahipti. Bir kilise genellikle toplumun normlarını ve değerlerini kabul eder ve sıklıkla kendini oluşmuş sosyal düzenin bekçisi olarak görür. Genellikle dini gerçekler üzerine kurulu olan tekelini kısıkanlıkla korur. Örneğin, Roma Katolik Kilisesi "sapkınlığı" bastırmak için engizisyonu kullandı.

Bir mezhebe üyelik toplumda bir azınlığı oluşturur. Örneğin, 1975'te, Büyük Britanya'daki Metodistler 542.000 üyeye sahipti. Kilisenin tam tersine, mezhep bir devletle tanımlanmaz ve kilise ile devletin ayrılması gerektiğini savunur. Diğer mezheplerle ve kiliselerle birlikte var olmak ve bunlarla işbirliği içinde olmayı içerir. Düşük işçi sınıfı genellikle en az temsil edilmesine rağmen,

mezheplere üyelik bütün sosyal tabakalardan oluşmaktadır. Üyeleri üzerine bazı küçük kısıtlamalar dayatsalar da mezhepler genellikle toplumun normlarını ve değerlerini kabul eder. Örneğin, Metodistler alkol tüketimine karşıydılar ama aşırıya kaçmadan içki içmek bir mezhepten çıkarılmayla sonuçlanmazdı. Daha çok vaaz vermeye yönelik bir eğilim olmasına rağmen, bir kilise gibi mezheplerin de, hiyerarşik maaşlı memurları ve bürokratik bir yapısı vardı. Oluşturulmuş hiçbir kilisenin olmadığı ABD’de mezhepler dini organizasyonları simgeler. Yukarıdaki tanımlar kapsamında, bazı sosyologlar bugünün İngiltere kilisesinin kiliseden daha çok bir mezhebe benzediğini savunur.

Fırkalar (sects)

Bir fırka nispeten daha küçük bir dini gruptur. Her zaman olmasa da üyeleri genellikle daha düşük sınıflardan ve fakirlerden gelmektedir. Fırkalar genellikle geniş toplumun birçok normlarını ve değerlerini reddeder ve bunların yerine inanmayanların garip bulduğu inançlar ve uygulamalar koyar. Sonuç olarak, Peter Berger’in sözleriyle fırkalar, daha büyük topluma niyetleri vardır ve ona karşı kapalıdırlar. Genellikle üyelik başlangıcı prosedürlerine gitmeyenlere kapalı olan fırkalar dar gruplardır. Üyelere takip etmeleri için ve bağlılıklarına güçlü bir iddia oluşturmak için katı davranış modeli oluşturdular. Bir fırkaya bağlı olmak genellikle bir kişinin yaşamında baskın bir etkidir. Hiyerarşik, maaşlı memurlarının ve bürokratik yapısının olmadığı fırkaların organizasyonları, yüz yüze küçük gruplar şeklinde olma eğilimindedir. Genellikle ibadet birçok kilise ve mezheplerin yoksun olduğu yoğunlukla ve açık katılımı gerçekleştirir. Siyah Müslüman Mezhebi yukarıdaki noktaların birçoğunu göstermektedir. Ayrıca, üyelerinin koşullarıyla fırkanın inanç ve uygulamaları arasındaki ilişkiyi gösterir.

1930’ların başında Detroit’te kurulan, Siyah Müslümanlar ya da daha doğrusu İslam Ulusu 1959 yılında düşük gelirli siyah getto bölgelerinde 50 kadar ibadet yerine sahipti. Fırka 1960’ların başlarında hür irade için Amerikan zenci hareketinin başlamasıyla önem kazandı. Üyeler büyük oranla yoksullardan oluşturulmaya çalışılır; fırkanın belirlenmiş amacı ‘çamurdaki zenciyi’ toplamak. Siyah Müslümanlar siyahların doğuştan nurlu ve beyazların da doğası gereği aşağı ve kötü olduğuna inanırlar. 2000 yılında Beyazların ve onların dinlerinin yok olacağı ve Siyahların da ‘Allahın rehberliği altında’ sonsuza dek ‘Yeni Dünya’ya hakim olacakları kehanetine inanırlar. Bir fırkaya girerken, üyeler kendi kölelik isimlerini bir Müslüman isimle değiştirirler. Onlara “Siz artık bugünden sonra bir Zenci değilsiniz. Artık bir Müslümansınız. Artık özgürsünüz” denir. Bu kimlik değişimine bireylerin daha önceki yaşam biçimleri olan eski Müslüman olmayan arkadaşlarını ve ‘Ölü Dünya’ olarak tanımlanan düşük siyah sınıf toplumunu reddetmeleri eşlik eder. Birçok büyük şehirlerde Müslümanlar berber dükkânları, giyim mağazaları ve restoranlar gibi küçük işler yürütürler. Onların, *Siyah Adam İçin Çalışma Planı* Beyaz Amerika’dan ekonomik bağımsızlığı savunur. Bu plan çerçevesinde Müslümanlar çok çalışmaya, birikim yapmaya ve lüksten kaçınmaya teşvik edilir. Çileci Protestanlığa benzer şekilde alkol, tütün, narkotik, evlilik dışı cinsel ilişkiyi, dans etmeyi, flört etmeyi ve birçok spor türünün kullanımını yasaklayan sıkı bir ahlak anlayışı bütün üyelere dayatılır. Özellikle, erkeğin koca

olma, baba olma ve geçimi sağlama gibi sorumlulukları vurgulanır. Yaşam, ibadethane etrafında döner. Üyeler yeni üye alımını ve diğer üyelerin refahını gözeterek hizmetlere ya da kişisel gelişim kurslarına katılır.

1960'ların başı Amerika'daki Siyahların konumunda değişim ve gelişim vadeden bir süreçti. Büyük yoksulluk içinde olan bölgelerdeki birçok Siyah için Siyah Müslüman Fırkası bu vaadi gerçeğe dönüştürmek için bir araç önerdi. Yoksulluğun sorunlarına, işsizliğe, ayrılmış ailelere, siyah ve yoksul olma utancı duygularından kaynaklı olumsuz benlik algısına muhtemel çözümler sağladı. Üyelerin ifadeleri, fırkanın onlara amaç, yön, gurur, öz saygı ve gelecek için umut verdiğini belirtmektedir.

Max Weber fırkaların toplumdaki marjinal gruplardan yükselmesinin daha muhtemel olduğunu savunur. Toplumsal yaşamın dışındaki grubun üyeleri genellikle hak ettikleri ekonomik ödülleri ya da saygınlığı almadıklarını düşünürler. Bu probleme bir çözüm de Weber'in '*çaresizlik teodisesi*' olarak adlandırdığı durum temelli bir fırkadır. Bu fırkalar üyelerinin imtiyazsızlığının bir açıklamasını içerir ve hem ileriki yaşamları için hem de gelecekte gezegen üzerindeki 'Yeni Dünya' için onlara 'şeref duygusu' sözü verir.

Fırkaların nasıl geliştiğinin anlamak için, üyeleri tarafından temsil edilen çeşitli sosyal alt yapı içerisindeki yerlerine bakmak gerekir. Fırkalar toplumun alt tabakasıyla sınırlı değildir. Örneğin, Bilim Fırkası orta sınıftan büyük bir üyeliğe sahiptir. Bu göreceli yoksunluk kavramı bütün sosyal sınıfların üyelerine uygulanabilir. Göreceli yoksunluk öznel olarak algılanan ve insanlar tarafından gerçekten hissedilen yoksunluğu ifade eder. Daha nesnel açıdan fakirler orta sınıftan daha yoksundur. Ama öznel açıdan, orta sınıfın belli üyeleri fakirlerden daha fazla yoksunluk hissedebilirler. Göreceli yoksunluk Kaliforniya'daki materyalizmin değerlerini ve başarılarını reddeden ve transandantal meditasyonun yerine getirilmesini isteyen orta sınıf hippie uygulanır. Siyah Müslümanlara katılan işsiz siyah Amerikalılara da eşit şekilde uygulanır. Her ikisi de kendi bakış açılarına göre yoksunluk deneyimini yaşarlar. Bu nedenler tarikatlar göreceli yoksunluğa olası bir tepki olarak görülebilir.

Fırkalar toplumdaki hızlı değişiklikler esnasında çıkmaya eğilimlidir. Bu durumlarda, geleneksel normlar bozulur, sosyal ilişkiler sürekliliğini kaybetmeye eğilimlidir ve tutarlı anlam ve geleneksel 'anlam evreni' zayıflatılır. Bu nedenlerle Bryan Wilson, Methodizmin yükselişini yeni işçi sınıfının 'yeni kurulmuş sanayi bölgelerindeki kaosa ve belirsizliğe' karşı bir tepkisi olarak açıklar. O, en azından dini dünya görüşünün hakim olduğu toplum bağlamında yeni yükselmiş sosyal grupların kendilerini yeni durumlarına adapte edebilmek için yeni dini inançlar örgüsüne ihtiyaç duyma eğiliminde olduklarını savunur. Bir değişim ve belirsizlik durumunda, fırka iyi tanımlanmış, güçlü yaptırımlı normlara ve değerlere sahip olan ve kurtuluş sözü veren yakın dostluk topluluğu kurumunun desteğini sunar. Fırka, kendi dini görüşleriyle yasallaşan yeni ve sabit bir "anlam evreni" sunar.

Fırkalar ve Mezhepler (Sects and Denominations)

H. Richard Niebuhr aşağıdaki sebeplerden dolayı fırkaların kısa süreli olduğunu savunur: üyelerin katılımı ve şevki ilk nesilden öte geçemez; fırkanın oluşumunda ana faktör olan grubun sosyal marjinalitesi ve ayrımcılığa tabi tutulması kaybolabilir. Çileci bir itikada sahip olan fırkalar, toplumsal yaşama girmelerini karşılayabilecek zenginliği toplamaya eğilimlidir. Fırka daha sonra ya varlığını kaybeder ya da bir mezhep olarak büyür. Üçdeğerdeki öğretileri ve daha geniş toplumu reddetmesi daha fazla üyeliğinin sosyal durumuyla örtüşmez. Eğer bir mezhebe dönüşürse, inançları sosyal yaşamdakilerinkiyile uyum içinde olacak şekilde değişimler. Hiyerarşik, maaşlı memurlarının olduğu bürokratik bir kuruma dönüşür. Bu bazı fırkalar tarafından benimsenen yoldur. Methodistler 19. yüzyıl boyunca statü bakımından yükseldiklerinde, fırkanın katı disiplinleri ve onun daha geniş topluma karşı çıkması yok oldu ve o bir mezhebe dönüştü. Ama bir fırka açmak için ölüm ya da mezhep politikası tek alternatif değildir. Yehova Şahitleri ve Yedinci Gün Adventistleri gibi bazı fırkalar, fırka olarak devam ederler. Bu süreçte onlar bazı "fırkalara özgü özelliklerini" kaybederler- bürokratik bir yapı benimserler- ama özgün ilkelerini ve inançlarını devam ettirirler.

Bryan Wilson bazı fırkaların mezhep olarak büyürken bazılarının büyümemesinin sebeplerini aşağıdaki açıklamalar şeklinde sunar. En önemli faktör fırkanın "Biz kurtulmak için ne yapmalıyız?" sorusunu yanıtlama yöntemidir. Fırkalar bu soruyu cevaplama yöntemlerine göre sınıflandırılabilir. Sadece tek bir tip olan "hidayete erdiren fırka"nın bir mezhebe dönüşmesi muhtemeldir. Bu, Amerika'da olduğu gibi, amacı mümkün olduğu kadar insanı dinsel vaazlarla çekmeye çalışan Evanjelist (Protestanlıkla ilgili) bir mezheptir. Bir mezhep olmak zorunlu olarak kendi konumuyla uyuzmaz. Hala ruhları kurtarabilir. Bununla birlikte, diğer fırka türleri mezhep olgusu içerisinde kendi temel konumlarını sürdürmezler. Yedinci Gün Adventistleri ve Yehova Şahitleri gibi bazı "Adventist Fırkalar" bir örnek sunarlar. Adventist fırkalar insanlığı yargılayacak ve yeni bir dünya düzeni kuracak olan İsa'nın ikinci kez gelişini beklerler. Sadece fırka üyeliği yeni dünya düzeninde bir yer edinmeyi garantiler. Zenginler, güçlüler ve geleneksel dinleri benimseyenler İsa'nın dünya üzerindeki krallığından dışlanacaklar. Adventist fırkalar ikinci bir dünya beklentisi ile dünyadan ayrılma ilkesi üzerine kurulur. Bir mezhep olabilme için, bu temel önermeyi değiştirmek zorunda kalacaklar. Dünyadan ayrılma ve mezhepçilik birbiriyle uyumlu değildir. Bu nedenle Wilson, bir fırkanın kurtuluş reçetesinin, onun bir mezhebe dönüşüp dönüşmemesini belirleyen temel bir faktör olduğunu öne sürer.

Millenarian Hareketler

Fırkalar gibi, milenarian (binyılcılık) hareketler de sosyal durumlar ile dinsel eylemler (fırka tipine göre gruplandırılabilirler) arasında yakın bir ilişki olduğunu açığa çıkarır. Millenarian hareketler dünyanın aniden ve çok yakın zamanda biçim değiştireceğinin sözünü veren dinsel akımlardır. Peter Worsley bu akımları sosyal düzende radikal ve doğaüstü bir değişimin yakınlığının beklenmesi ya da öngörülmesi olarak tanımlar ki, böylece bu olayın hazırlığı için sürdürülen

kurum ya da eylem devam edecektir. Millenarian hareketler doğaüstü dünya ile insanlık dünyasının acıdan, ölümden, günahıtan ve bütün insanlık kusurlarından yoksun yeni bir düzende birleşeceği kehanetinde bulunurlar. Teton Sioux'un Hayalet Dansı dini millenarian hareketin gelişimini açıklar.

1860'dan 1877'e kadar Teton Beyaz yerleşimcilerle ABD ordusu arasında birçok savaşta kendi bölgelerini korumak ve kendi yaşam biçimlerini sürdürebilmek için savaştı. 1877'deki son yenilgilerinden sonra, birçok topraklarını kaybettiler ve nispeten daha küçük yerlerde sınırlı kaldılar. Manda sürülerinin sanal olarak imha edilmesiyle, Teton toplumunun ekonomik temeli ve bununla beraber geleneksel yaşam biçimleri yok edildi. Yerleşke yetkilileri Teton toplumuna tarımla ilgilenmeyi yol gösterdi. Bu büyük ölçüde başarısız oldu çünkü topraklar uygun değildi ve yetişebilen birkaç mahsul de kuraklık ya da çekirgelerin saldırısından dolayı yok oldu. 1890'lara kadar Teton devletin sığır erzaklarına bağımlıydı. 1889'dan 1890'a kadar Teton'un sıkıntıları vahim duruma geldi. Mahsuldeki başarısızlıklar, sığırlardaki hastalıklar, devletin sığır erzaklarının şiddetli bir şekilde azalmasıyla ve grip, kızamık, boğmaca gibi Teton'un düşük doğal direnç gösterdiği hastalıklarla birleşti. Beş bin beş yüz nüfuslu bir yerleşkede aylık ölüm oranı %45'e yükseldi. İlgisizlik ve umutsuzluk yaygınlaştı.

Bu koşullarda, Hayalet Dansı dini gelişti. Hayalet Dansı dünyanın yenileneceği, Beyazların yeni bir toprak tabakası altına gömüleceği ve mandaların bolluk içinde eski haline geleceği kehanetinde bulunurlar. Ölü Amerikan yerlileri dünyaya tekrar geri dönecekti ve Teton geleneksel kültürüne göre sonsuza dek ölümden, hastalıktan ve kederden uzak olarak yaşayacaklardı. Bu kehaneti gerçekleştirmek için, Teton'un sadece inanması ve Hayalet Dansı yapması gerekirdi. Beklenti ve heyecan yerleşkelerde yok oldu. Wounded Knee' de dansçıların kampı ordularla sarıldı ve bir şans atışı 300 Teton'un ölümü felaketiyle sonuçlandı. Birçoğu mermilere karşı yaralanmamak için hayalet gömlekleri giyiyorlardı. Hayalet gömleklerinin başarısızlığı Hayalet Dansı dinine son verdi.

Millenarian akımları dünyanın birçok yerinde ve toplumun bütün basamaklarında ortaya çıktı. Ama öncelikle bu akımlar mahrum kalmış gruplarda, ezilen köylülerde, kent yoksullarında ve sömürge yönetimi altındaki insanlarda görüldü. Güney Pasifik Malezya adalarındaki "Kargo Kültleri" olayında olduğu gibi şiddetli ekonomik ve fiziksel yoksunluk olmadan da meydana gelebilmelerine rağmen, bunlar çoğunlukla veba, kıtlık, kuraklık ve şiddetli ekonomik bunalım gibi felakete bir tepkiydi. Göreceli yoksunluk kuramı da bu duruma uygulanabilir. Ada sakinleri kendi konumlarını Avrupalı yöneticilerinin konumlarıyla karşılaştırdıklarında kendilerini mahrum hissederler. Kargo kültürleri ada sakinlerinin Avrupalıların zenginliğini yaşayabilecekleri yeni bir dünyanın sözünü verir. Millenarian akımları genellikle geleneksel sosyal normların bozulmasını içeren hızlı sosyal değişim durumlarında görülür. Onlar genellikle yerel halkın Batı kültürü etkisine karşı bir tepkisidir. 11. ve 16. yüzyıl arasında Avrupa'da millenarian akımları konulu bir çalışmada Cohn, bu akımların geleneksel normların zayıflatıldığı kentsel bölgelerde yayılma eğiliminde olduğunu ortaya çıkarır. Millenarian akımları genellikle hoşnutsuzluk ve normal sorun çözüme yöntemlerinin yetersiz kaldığı duygusu getiren bir kriz öncesinde gerçekleşir.

David Aberle'in sözlerinde olduğu gibi, sıradan eylemin yetersizliği, tıkanma hissi daha doğüstü temelli millenarian hareketlerinin kaynağıdır. Millenarian akımları kaçınılmaz olarak yukarıdaki durumlara tepki olarak ortaya çıkmaz; onlar sadece bunlara bir olası tepkidir. Teton Sioux tarihi silahlı saldırı, yeni bir yaşam biçimi - çiftçilik; edilgen katılıma dayalı bir din ve istifa gibi bir dizi alternatif tepkileri ortaya koyar- Hayalet Dansı Peyote Way tarafından takip edildi. Hıristiyanlığın Amerikan yerlileri arasında gelişen versiyonuna dayanan içe dönük din ve Peyote ilacından üretilen mistik deneyimler; siyasi ajitasyon- 1960'lar ve 1970'ler arasında 'Komünizmin' yükselişi bu tür olaylardır.

İstismar ve zulme bir tepki olarak dinin Marksist bakış açısı birçok millenarian akımları açıklamaya yardımcı olur. Engels, bin yıldır süren hareketlerin "emekçi bilincin" bir uyanışı olduğunu savunur. O, bunları ezilen grubun (halkın), ahireti beklemek yerine burada ve şimdi dünyayı değiştirme ve üzerlerindeki baskıyı kaldırma girişimi olarak görür. Peter Worsley de, kargo kültürleri² çalışmasında benzer fikirler ileri sürer. O, bu emekçi grubu politik bilinç ve örgütlenmenin öncüleri olarak görür. Bazı iyi günlerin geleceğini umut eden (millenarian) hareketler, özellikle Afrika ve Malezya'da politik hareketlere dönüşürler. Fakat Orta Avrupa ve Kuzey Amerika'da durum genellikle böyle değildir.

7. Sekülerleşme

J. M. Moge *Aile ve Komşuluk* adlı 1950'lerin başlarında Oxford'da yaptığı çalışmada, genelde dinle ilgili baskın bir tutum ve özelde kiliseye gitmeye karşı ilgisizlik bulgularına ulaşmıştır. Çoğu insan kilisenin gençler ya da yaşlıların gitmesi gereken bir yer olduğunu düşünmektedir, kendilerinin değil. Çoğu kişi bu bulguların dinin toplumdaki etkisinin azaldığına işaret ettiğini iddia edebilir. Bu görüş şimdi irdelenecek.

Birçok sosyolog Batı toplumlarının bir sekülerleşme sürecinden geçtiği düşüncesindedir. Bu, din etkisinin toplumsal hayatın her alanında devamlı olarak kaybolmaya başladığı anlamına gelir. Bu düşüncüyü destekleyen Bryan Wilson, sekülerleşmeyi, "dini düşüncenin, dini uygulamanın, ve dini kurumların toplumsal önemini kaybetme süreci" olarak tanımlar. Sosyolojideki tüm mühim kavramlar gibi, sekülerleşme de çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Larry Shiner, sekülerleşme üzerine yaptığı çalışmalarında, "sekülerleşmenin ne olduğu ve nasıl ölçüleceğiyle ilgili bir fikir birliğinin olmaması her şeyden daha çok dikkat çeken bir konudur" diye belirtir. Sekülerleşme üzerine yapılacak her çalışma dinin tanımıyla başlamalıdır. Genel kabul görmüş bir tanımın olmaması akabinde problemler doğurabilir. Farklı dini görüşler, farklı sekülerleşme anlayışlarının ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Glock ve Stark, "belki de devam etmekte olan sekülerleşme algılarının sahiplerinin en önemli vasfı bağlı oldukları dinin ne

² Kargo kültürler endüstrinin gelişmediği zamanlarda, geleneksel toplumlarda ortaya çıkan ve teknolojinin gelişmesiyle ve gelişen topluma iletişime geçmesiyle modern dünyanın maddi değerlerini 'cargo' sihir ve dini ritüellerle elde etmeye çalışan kültürlerdir.(ç.n.)

anlama geldiğiyle ilgili belli görüşleridir” iddiasında bulunurlar. Bu yüzden, bir araştırmacı dinin en önemli özelliği olarak, dini kurumlarda ibadet etmeyi gösterebilir. Sonucunda da kiliseye gitme oranındaki düşüşü sekülerleşmenin göstergesi olarak düşünebilir. Bir başka araştırmacı, dini bir kuruma gitmenin gerekli olmadığı dini görüş üzerinde durabilir. Bu sorunu açıklığa kavuşturmak için sekülerleşme çalışmaları, sürecin kavramsallaştırıldığı ve ölçüldüğü bazı yollarla sınıflandırılabilir.

Kurumsal Din: Katılım

Bazı araştırmacılar, dini kurumları ve bunlarla ilişkili faaliyetleri dini davranışın anahtar unsuru olarak görmektedirler. Bu bakış açısına göre, kiliseye devam ve kilisede gerçekleştirilen evlilikler gibi faktörler açısından toplumdaki dinin önemini ölçtüler. Bu ölçümlere göre, laikleşmenin daha çok Batı toplumlarında ortaya çıktığı görülmektedir. İngiltere ve Galler’de kiliseye gitmeye dair istatistikler, geçen yüzyılda sürekli bir düşüşün olduğunu göstermektedir. 1851’deki “Dini Nüfus Sayımına” göre, yetişkin nüfusun %40’ında daha azı her hafta kiliseye gitmekteydi. Yüzyılın ilerleyen zamanlarında ise bu oran %35’e, 1950’de %20’ye düştü. 1970’lerde ise İngiltere ve Galler’de her pazar kiliseye gidenlerin sayısı nüfusun sadece %10 ile 12’siydi. Kilisede yapılan vaftiz, kiliseye üye olma ve evliliklerin sayısında da daha az keskin ama sağlam bir düşüş yaşandı. Örneğin, 1929’da İngiltere ve Galler’deki evliliklerin %56’sı İngiltere’deki kiliselerde gerçekleştirilirken, 1973’te bu oran %37’ye düştü. Bu yıllar boyunca, evlendirme dairesinde yapılan evliliklerin oranı da %25,7’den % 47’ye yükseldi. Kiliselerin yönettiği dini aktivitelerdeki düşüş papazların sayısındaki düşüşle paraleldir. Bryan Wilson bazı rakamlardan bahsetmektedir. 1861 yılında İngiltere ve Galler’de 960 kişiye bir Anglikan papazı düşmekteydi, bir yüz yıl sonra ise 4000 kişiye birden daha az papaz düşmekteydi. Açıkçası, yapılan anketlerde İngiltere ve Galler’deki kurumsal dinde göze çarpan bir düşüşün yaşandığı görüldü. Bu eğilim sadece İngiliz Kilisesi’ni değil aynı zamanda bütün önemli mezhepleri de içermektedir. Batı Avrupa’daki bulguların çoğu da benzer bir tablo ortaya koymaktadır. ABD’deki bulgular daha sonra tartışılacaktır.

Dini faaliyetler hakkındaki istatistikler dikkatle ele alınmalıdır. Veri toplama yöntemleri, özellikle on dokuzuncu yüzyıldaki, bugünün güvenilirlik standartlarını karşılamamaktadır. Ayrıca, daha küçük dini gruplar hakkında bilgi genellikle mevcut değildir. Bu bilgi yetersizliğine rağmen, bulguların çoğu geleneksel dine katılımı bir düşüş yaşandığını ortaya koymaktadır. Bu ne anlama gelmektedir? Bu, istatistiklerin ne söylediği anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, bu tür bilgilere çokça güvenen Bryan Wilson gibi araştırmacılar daha ileri gitmektedir. Wilson, “dine düzenli olarak katılmadaki düşüş, insanların fikirleri ve faaliyetleri üzerinde kiliselerin doğrudan etkisini kaybettiğini gösterir” demektedir. Geleneksel dindeki düşüşü toplumdaki dinin daha genel bir düşüşünün göstergesi olarak gören araştırmacılar, dinci bir kişinin kiliseye gittiği fikrinin etkisinde kalmaktadırlar. Peter Glasner, “Bu araştırmalar aslında genel olarak dinin “kilise yönlendirmeli” din ile özdeşleşmesi ve dini kurumların basmakalıp tanımlarından yararlanmayı içeriyor” demektedir.

Geleneksel dine katılımında düşüşün yaşanması birçok açıdan yorumlanabilir. Fenomenolojik bir bakış açısına göre, katılımı ilgili kavramları anlamak gerekmektedir. David Martin'e göre, Viktorya çağında orta sınıf saygınlığı gibi dini olmayan faktörler kiliseye katılımı güçlü bir şekilde teşvik etmekteydi. Bugün ise birçok orta sınıf üyesi için kiliseye katılmak saygınlık göstergesi değil. Bundan dolayı kiliseye gitmemeleri onların dini inançlarıyla ilişkili değildir. Son yirmi yıldaki ulusal anketler, kendilerini Hristiyan olarak görenlerin büyük bir bölümü kiliseye gitmeyi Hristiyan olmanın gerekliliği olarak görmemektedirler. Robert N. Bellah, kurumsal dindeki düşüşün dini inanış ve bağlılıktaki düşüşün bir göstergesi olarak düşünülemeyeceğini öne sürmektedir. Bugün din basitçe başka bir şekilde ifade edilebilir. Bellah, toplu olarak ibadetten kişisel olarak ibadete ve öğretinin papazlarca yorumlanmasından kişisel olarak yorumlanmasına doğru bir hareket olduğunu düşünmektedir. Ayrıca, "Bazı önemli Protestan mezheplerin çoğunun kilise üyelerini sadece kendinden sorumlu olduğunu varsaydığını" öne sürmektedir. Kurumsal dine katılımın geçen yüzyılda birçok Avrupa ülkesinde düştüğüne dair görüş ayrılıkları olsa da, bu sürecin yorumlanmasında göze çarpan bir anlaşmazlık bulunmaktadır.

Kurumsal Din: Ayrışma ve Farklılaşma

Yukarıda da bahsedildiği gibi, bazı araştırmacılar gerçek toplumun dindarlığına kiliselerin çokluğu açısından baktı. Bundan dolayı, boş olan kiliseleri laikleşmenin bir kanıtı olarak gördüler. Diğerleri ise gerçek dindar toplumu kilisenin bir kurum olarak sosyal hayatın her önemli alanında yer aldığı bir toplum olarak görmektedirler. Bu açıdan bakılırsa, kilisenin toplumun daha geniş alanlarından ayrışması laikleşme olarak görülmektedir. David Martin'e göre bu görüş, dinsel kurumla ve özellikle de kurumun güç, zenginlik, etki, kontrol ve prestij silsilesindeki düşüşle ilgilidir.

Ortaçağ Avrupa'sıyla karşılaştırıldığında, modern Batı toplumundaki kilisenin bir ayrışma sürecine maruz kaldığı görülmektedir. Orta Çağlarda, kilise ve eyalet birliği vardı. Bugünse, İngiliz Lordlar Kamarası'nda yer alan piskoposların dışında kilise, hükümette nadiren temsil edilmektedir. Dini kurumlar tarafından yürütülen eğitim ve sosyal yardım artık hükümet kontrolü altında laik kuruluşlar tarafından yürütülmektedir. Sanat eserlerinin kilisenin himayesi altında olması gerçeği Orta Çağdaki sanat eserlerinin konusunun dinsel olmasına dayalıdır. Bugünse laik konular ağır basmaktadır. Bryan Wilson, yaşam döngüsündeki doğum, evlilik ve ölüm gibi önemli dönüm noktalarını dramatize etmek için kullanılan geleneksel ayinlerden biraz daha fazlasını bugünkü İngiliz Kilisesi'nin sunduğunu söylemektedir. Kilisenin toplumun büyük bir kesiminden ayrılmasını laikleşmenin bir göstergesi olarak görmektedir. Bununla birlikte, Orta Çağlarda kilisenin gücü dinin altın çağı olarak görülmelidir. David Martin'in de söylediği gibi, "dinsel gücün en doruk noktası ya dinin bir zaferi ya da dine inanmayan bir laikleşme olarak görülebilir". Bundan dolayı, bugünkü kilisenin özellikle dini konularda özelleştirilmesi dinin daha saf, politika gibi laik konularla lekelenmemiş bir şekline işaret ediyor olabilir.

Ayrışmanın laikleşmeyle eşit olduğuna dair görüşe alternatif olan başka bir görüş Talcott Parsons tarafından ortaya konmaktadır. Parsons, kilisenin bir kurum olarak daha önceki birçok işlevini yitirdiğine katılmaktadır. Ona göre, toplumun evrimleşmesi yapısal bir farklılaşma sürecini içermektedir. Sosyal sistemin çeşitli bölümleri daha özel hale gelmektedir ve daha az işlev ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, sosyal sistemin birimlerinin farklılaşması aslında onların önemini azaltmaz. Daha önceki bir bölümde anlatıldığı gibi, Parsons dini inançların hayata halen anlam ve önem verdiğini öne sürmektedir. Kiliseler halen dini etik ve değerlerin kaynağı olarak görülmektedir. Parsons, dini kurumlar özelleştirildikçe etikleri ve değerlerinin de daha genelleştikçe iddia etmektedir. Amerikan toplumunda bunlar daha genel sosyal değerler için temel oluşturmaktadırlar. Bundan dolayı, Amerikan toplumunun değerlerinin çoğu öncelikle Hristiyan ve Amerikan'dır. Bu da "laik yaşamın dini meşrulaştırmanın yeni bir çeşidiyle kuşatılmasıyla" sonuçlandı. Bu görüş ayrılığında, ya da Parsons'un terminolojisinde, yapısal farklılaşma laikleşmeyle eşittir. Bu bir dereceye kadar, bu yorumlama Parsons'un Hristiyan değerlerin Amerikan toplumdaki davranışları yönettiğine dair inancına dayanmaktadır. Amerikan yaşam tarzının birçok eleştirmeni bu görüşe karşı çıkmaktadır.

Kurumsal Din: Dini Çoğulculuk

Bazı araştırmacılar, hakiki dini cemaatin tek bir inanç ve kilisesinin olduğunu ileri sürerler. Bu resim, Avustralya yerlileri gibi cemaatin dini cemaatten oluştuğu, küçük çaplı, okur-yazar olmayan toplulukların durumuna bakılarak çizilmiş bir resimdir. (Bu topluluklarda) cemaat bireyleri ortak bir inancı paylaşır ve tüm cemaat üyeleri yılın belli zamanlarında bu inançlarını dini törenlerle ifade ederler. Durkheim'in dini görüş bağlamında, cemaat demek kilise demektir. Ortaçağ Avrupa'sındaki cemaatler de benzer resim çizerler. Modern Batı toplumlarında, bir kilisenin yerini birçokları almıştır. Birçok mezhep ve tarikat ortak inanç ve kurulu kiliselerin yerini almıştır. Küçük çaplı toplumlar ve Ortaçağ Hristiyanlığı tarafından oluşturulan hakiki bir dini cemaat modeli bağlamında, günümüzün dini çoğulculuğu sekülerleşmenin bir kanıtı olarak algılanmaktadır. Özellikle, bir dizi rakip dini kurumların toplumdaki dinin gücünü azalttıkları iddia edilir. Sadece tek bir dinin Hakikat üzerinde tekeli olduğu vakit, (din) sosyal normları ve değerleri pekiştirir ve toplumu birleştirir.

Bryan Wilson, eğer bir toplumda çok sayıda mezhep olursa, her biri kendine has Hakikat anlayışıyla sadece toplumun bir bölümünün inançlarını en iyi şekilde yansıtabilecek ve meşrulaştırabileceğini iddia eder. Wilson, bu şekilde "dini değerler toplum değerleri olmaktan çıkar" der. Artık din, daha fazla toplumun tümünün değerlerini destekleyemez ve yansıtamaz ve böylece dinin geleneksel işlevi olan toplum dayanışmasını sağlama işlevini yerine getiremez hale gelmiş olur. Berger ve Luckmann da benzer görüşler ileri sürer: Tartışmasız, tek bir doğüstü varlık görüşü olan tek bir dini kuruluşun yerini bugün farklı görüşlerde birçok dini kuruluş almıştır. Berger ve Luckmann mezheplerin dinin etkisini azalttığını düşünür. Artık toplumdaki bireyler için tek bir 'anlam evreni' yoktur.

Son otuz yıl boyunca, ekümenik hareket diye adlandırılan Hıristiyan kiliseler ve mezhepleri birleştirmeye yönelik bir akım gelişmektedir. Bu akım dini çoğulculuk modasını tersine çevirebilir. Fakat Wilson, bu ekümenik hareketin sekülerleşmenin bir diğer göstergesi olduğu yorumunu yapar. Wilson "Örgütler (kurumlar) kuvvetli olduklarında değil aksine zayıfladıklarında birleşirler, çünkü ittifak demek uzlaşma ve taahhütlerin ıslahı demektir" görüşünü ileri sürer. Ona göre ekümenizm (aslında) düşüşte olan Hıristiyanlığın havanda su dövmesinden başka bir şey değildir. Ekümenizm bazı din adamlarının ilgisini çekmesine rağmen, Wilson ekümenik hareketin çok az bir genel ilgi uyandırdığını ve az sayıda olumlu sonuçlar oluşturduğunu ileri sürer.

Fırkaların devamlı çoğalması bazı araştırmacılar tarafından mezheplerin yayılma şekilleriyle aynılık gösterdiği şeklinde yorumlanmaktadır. Bu, kurumsal dinin parçalanması ve böylece toplum üzerindeki dinin birleştirici etkisinin azaldığının bir göstergesidir. Fırkaların ve her bir fırkanın üyelerinin gerçek sayısı tam olarak bilinmemektedir. Fakat izlenimci değerlendirmeler – özellikle de ABD’ ninkiler – yeni dini hareketlerin sayısının devamlı bir artışta olduğunu ortaya koymuştur. Bu yeni dini hareketler arasında; Hıristiyan Dünya Özgürlük Hareketi (Christian World Liberation Front), genelde 3HO diye bilinen Mutlu, Sağlıklı, Kutsal Organizasyonu (the Happy-Healthy-Holy Organization), çoğunlukla Hare Krishna diye bilinen Krishna Bilinci Hareketi (Krishna Consciousness), ve Transandantal Meditasyon gibi yarı dini hareketler vardır. Bunlar gibi hareketleri (kabul gören fırka tanımının dışında) sınıflandırmak her ne kadar zor olsa da, tarikatlarla ortak bazı özellikleri vardır. Bunlar küçük dini gruplardır ve bunların inanç ve pratikleri (dini uygulamaları) toplumun ortak kültürünce örtük olarak çoğunlukla da açıktan eleştirilerek geleneklere aykırı bulunur. Yeni dini hareketlerin muhtemel büyümelerinin dışında kuruluşu daha eskilere dayanan fırkalar da üyelerinin sayısını artırmaktadır. Örneğin, İngiltere’de 1970 ve 1975 yılları arasında, Mormonlar üye sayılarını 88.000’den 100.000’e; Yehova Şahitleri ise üyelerini 62.000’den 79.000’e çıkardıklarını belirttiler.

Peter Berger fırkalarda devam etmekte olan canlılığı seküler bir toplumun göstergesi olarak görür. Berger, seküler bir toplumda doğüstü varlığa inancın sadece tarikatlar şeklinde var olabileceğini ileri sürer. Güçlü bir inanç ve bağlılık sağlamak için, bireyler kendilerini sekülerleşen daha büyük olan toplumun etkilerinden uzak tutmalı ve kendi gibi aynı görüşte olanların desteğini almalıdırlar. Sıkı sıkıya bağlı bir topluluk örgütlenmesine sahip olan bir tarikat bireylere tüm bunların mümkün olduğu bir ortam sağlar. Bu bakış açısından bakılıncaya, tarikat seküler toplumdaki doğüstü varlığa inancın son sığınağı gibidir. Bu nedendir ki tarikatlar sekülerleşmenin göstergesidir. Bryan Wilson da "tarikatlar sekülerleşen toplumların bir özelliğidir ve bunlar dini değerlerin toplumdaki üstünlüklerini kaybettikleri durumlara karşı bir çeşit tepkiler olarak görülebilir" diyerek benzer bir görüş ortaya atar. Bu yüzden fırkalar, dini inanç ve değerlerin çok az önemini taşıdığı toplumlarda dinin son kalesidir.

Bryan Wilson özellikle ABD’de 1960’larda ortaya çıkan Krishna Bilinci Hareketi gibi Batı’daki gençlerin dini hareketlerini sert bir şekilde reddeder. Wilson bu hareketleri bir bütün olarak toplum açısından ‘neredeyse alakasız

(saçma sapan)' bulur ve " Onlar toplumun beklenen yeniden bütünleşmesine ve içinde yaşayabileceği bir kültüre hiçbir katkıda bulunmazlar" görüşünü ileri sürer. Buna kıyasla, yeni bir fırka olan Metodizm, üyelerinin daha geniş olan toplum içerisinde birleşmesini sağlayan, yeni şehirli çalışan sınıf için standartlar ve değerler sunmuştur. Buna ek olarak, bu tarikatın inançları 'düzenli olarak toplumun daha geniş bölümlerine doğru yayılmaktadır'. Yeni dini hareketler böyle umut vaat etmezler. Bunların üyeleri kendi içine dönük, dışarı kapalı küçük dünyalarında yaşarlar. Bu dünyalarında üyeler 'hedonizm, anın tadına varmanın geçerliliğini, sınırlamalardan feragati ve kendi işini kendin yap etliğini' vurgularlar. Wilson kendi isteklerine düşkünlük, geçici zevk ve kısa süreli heyecanlardan fazla bir şey sunmayan onların bu 'egzotik yenilik' görüşünü küçümser. Wilson, hakikati Asya dinlerinde arayan ve benliğin derinliklerini keşfini vurgulayan (örn. Krishna Bilinci Hareketi) hareketlerin Batı toplumuna verebileceği pek fazla bir şeyinin olmadığına inanır. Bu hareketler 'insanlık için alternatif bir kültür sunmak yerine bu yolu kendiliğinden seçmiş az sayıda kişiye sadece farklı bir yaşam şekli sunar'. Onlar toplumun yeniden ahlaki olarak bütünleşmesine katkıda bulunmak yerine sadece 'atılmışlara' (dinden ayrılan/ atılan insanlar) dini bir muhit sunarlar. Onlar devam etmekte olan sekülerleşme sürecini durdurmazlar ve onlar seküler toplumun karşısında 'geçici ve uçucu başkaldırma hareketlerinden daha fazlası değildir'.

Wilson, toplumun çoğunluğuna katkı potansiyelleri açısından yeni dini hareketlerin önemini yargılar. O bu hareketlerin Batı'ya verebilecekleri neredeyse hiçbir şeyin olmadığına inandığı için, onları önemsiz olarak kabul eder. Fakat diğer bir bakış açısından bakılınca, bu hareketler dini kurumlardan en az sekülerleşmiş olanlardır, bu yüzden de en dindar olanlar oldukları söylenebilir. Bu hareketlerin üyeleri, mezhepleri üyelerinin yaptığı gibi daha büyük olan topluma uyum sağlamak için dini inançlarından taviz vermemişlerdir. Onların yaşamları, genellikle mezheplerde bulunmayan bir yaşam enerjisi ve bağlılığı olan dinlerinin etrafında döner. Bu bağlamda gerçek din tarikatların ve yeni dini hareketlerin içinde yaşar. Bu din daha büyük toplumun seküler etkileri tarafından seyreltilmemiş ve bozulmamıştır. Bu bakış açısından, Pfautz sekülerleşmeyi, fırka tipi dini hareketlerin "bu dünyanın" hem benzeri hem bir parçası olma eğilimi olarak tanımlar. Buna benzer bazı görüşler Will Herberg'in çalışmasında da görülmektedir, bu görüş bir sonraki bölümde incelenecektir.

Kurumsal Din: Dini Kurumların Sekülerleşmesi

Charles Glock ve Rodney Stark "Belki de devam etmekte olan sekülerleşmeyi fark edenlerin en önemli özelliğinin bağlı oldukları belli bir dini bakış açılarının olmasıdır" der. Bu sözün bağlamı şimdi ele alınacak. Bu, ABD'de uzun süredir din gözlemcisi olan Will Herberg için de özellikle doğrudur. Herberg'e göre 'otantik din' doğaüstü varlığa önem verme, doğaüstü güce derin bir içsel inanç, dini öğretilere ciddi bağlılık, teolojik doktrinin güçlü bir unsuru ve toplumun çoğunluğunun dini inanç ve değerlerden taviz vermesine verilen tepkidir'. Bu, Herberg'e göre Amerika'daki köklü mezheplerde görmediği bir unsurdur. Herberg "Amerikan planındaki mezhepsel çoğulculuğun istikrarlı bir şekilde devam etmekte olan sekülerleşmesi demektir" der. Başlıca mezhepler diğer

dünyaya karşı bu dünyayı özellikle vurgulamakta, doğaüstü varlığa daha fazla ilgi duymakta ve geleneksel doktrinden uzaklaşmakta ve toplumun çoğunluğuna uyması için dini inançlarından taviz vermektedirler. Bu nedenledir ki, içinde yaşadıkları seküler topluma daha çok benzemeye başlarlar.

Batı Avrupa'ya kıyasla, ABD'de dini kuruluşlara katılım ve üyelik sayısı oldukça yüksektir. Amerikan Kiliseleri Yıllığı (the Yearbook of American Churches) 1940 ve 1957 yılları arasında üyeliklerin %49'dan %61'e, ortalama haftalık katılım sayısının %37'den %40'a yükseldiğini belirtmiştir. 1960'larda ve 1970'lerin başında her ne kadar katılım sayısında hafif bir düşüş yaşansa da ortalama haftalık katılım hala nüfusun %40'ı kadardır. Dini kurumlara katılımın nispeten yüksek olan bu oranına rağmen, Herberg bunun dini kaygılardan ziyade seküler kaygılardan kaynaklandığını ileri sürer. Herberg *Protestan, Katolik, Musevi: Amerikan Din Sosyoloji Üzerine Bir Makale* adlı çalışmasında şu görüşleri ortaya koyar.

Birinci olarak, Herberg Amerikalıların sosyal bir grupla tanımlanmaya ihtiyaçları olduğunu fark eder. Bu durum özellikle Amerika'ya gelen ilk (en önemli) göç grupların üçüncü nesillerinde özellikle fark edilir durumdadır. Bu üçüncü neslin üyeleri kendilerini etnik kimlikleriyle tanımlamak yerine, günümüzde kendilerini üç büyük dini cemaatin – Katolik, Protestan ve Yahudilik – üyesi olarak tanımlamakta ve kendilerini bu sosyal gruplardan birinin içinde görmektedirler. Bu nesil kendilerini Amerika'ya gelen ilk ve en önemli grup olarak görmektedirler (Polonyalılar, İrlandalılar, Almanlar, İsviçreliler, vb. kıyasla) ve bu nedenle de kiliseye üyelik ve katılımları bir çeşit simge ve kimliklerini ifade etme şekilleridir. Bu, o bireyin gerçek bir Amerikalı olduğunu ilan etme şeklidir adeta. Herberg'e göre bir Protestan, Katolik ya da Yahudi olamamak – kendini o şekilde tanımlamamak ya da seni o şekilde tanımlamamaları – bir şekilde Amerikalı olmamak demektir adeta.

İkinci olarak, Herberg Amerikan toplumun gitgide 'başkalarınca yönlendirilen' (other-directed) olduğunu düşünmektedir. 'başkalarınca yönlendirilen' kişi 'uyum gösterme', itaat etme, popüler ve sosyal olma peşindedir, hâlbuki 'kendince yönlendirilen' (inner-directed) birey başarılı olmayla ilgilenir ve başkalarının düşüncelerinden daha az etkilenerek onlar tarafından daha az yönlendirilebilir. Başkalarınca yönlendirilen kişi yukarıda saydığımız özellikleri herhangi bir sosyal grup tarafından kabul görmek ve kendini bu gruba ait hissetmek için ister. Herberg, kilise üyeliğini de buna benzer bir çeşit aidiyet hissi olarak görür. Ona göre, modern Amerika şartlarında, dindar olmak ve kiliseye gitmek, 'uyum sağlama' ve 'ait olmanın' başlıca şeklidir. Kilise, 'başkalarınca yönlendirilen' kişinin ihtiyacı olan sosyal, güvenli ve itaatkar ortamı sağlar. Böylece din hayatını Tanrı'ya göre yaşamının bir şekli olmaktan çıkarak bir çeşit sosyalleşme ve aidiyet ilişkisi şekline girer. Bu da genellikle ciddi bir bağlılığın ve hakiki bir itikadın olmadığı bir dindarlık (din) haline gelir.

Üçüncü olarak, Herberg Amerika'da dinin Amerikan kültürünün temel inanç ve değerlerinin ve 'Amerikan Yaşam Şeklinin' emrine girdiğini ileri sürer. Amerikan Yaşam Şekli 'sıhhi tesisat ve fırsat özgürlüğü, Coca Cola ve eğitime olan inanç gibi bir biriyle uyumsuz görünen tuhaf unsurlardan oluşur'. Bu yaşam

şekli demokrasinin kabulü ve serbest girişimciliğe olan bağlılığı içerir. Hıristiyanlık ve Yahudilik Amerika Yaşam Şekliyle değişime uğrayarak 'Amerikanlaşmıştır'. Eski Başkan Eisenhower bir keresinde demiştir ki, "Eğer devletimiz hakiki bir dini itikat üzerine kurulmazsa – hangi din olduğu umurunda değil – devlet bir anlam ifade etmez". Belli bir mezhep tek başına bir önem ifade etmez çünkü onların hepsi Amerika Yaşam Şeklini destekler ve kutsarlar. Bu etik davranış ve iyi bir hayata yapılan vurguya nispeten teoloji ve doktrine yapılan vurgu çok azdır. 'İyi bir hayat' Tanrı'nın emirlerine dayanmaktan ziyade Amerikan toplumun başlıca değerlerine dayanır. Amerikan kiliselerindeki vaazlarda çoğunlukla, Amerikan toplumun en büyük değer yargısı olan başarı ve motivasyon üzerine geniş Amerikan edebiyatı tekrarlanır. Yorumcu yazar Irving E. Howard 'Hıristiyan Ekonomisi' dergisinde, 'İsa, inancı, sonuca ulaşmak için bir yol olarak tavsiye eder' diye yazar.

Herberg, Amerika'daki başlıca mezheplerin bir sekülerleşme sürecinden geçtiklerini iddia eder. Bu mezhepler giderek artan bir şekilde Tanrının emirlerinden ziyade Amerikan Yaşam Şeklini yansıtmaktadırlar. Tipik kilise cemaatinden biri için din, 'Amerikan olan her şeyin temel doğruları, kişinin doğası, kültürü ve kendi hakkında güvence veren bir şeydir'. Fakat Herberg'in bakış açısından bu, dinin gerçek anlamıyla biraz ilgilidir.

Berger ve Luckmann, Herberg'in teziyle genelde uzlaşa içindedir. Luckmann'a göre, mezhepler seküler bir toplumda var ve başarılı olabilmek için bir 'içsel sekülerleşme süreci' ne girmeye zorlandılar. Eğer geleneksel öğretilerini sürdürselerdi, onların inançları değişen bir toplumda bir 'inandırıcılık yapısı' na daha fazla sahip olamazdı. Muhtemelen, onlar irrasyonel, anlamsız ya da yeni toplumsal yaşamla çelişkili gözükecektir. Mezhepler topluma uyum sağladılar ve böylece onların öğretileri 'inandırıcılığın' devam ettirdi. Bununla birlikte bu, belli ölçüde dini içeriğin kutsanmasını gerektirmiştir. Peter Berger Amerikan dini kuruluşlarını pazarlarda alıp satılan metalara benzetir. Başarılı bir satış kampanyası şu anlama gelir: bir kuruluş seküler bilinçlerin hoşuna gidecek değerler etiketi altında satılırken, bu doğaüstü unsurlar arka plana itilir. Mezhepler, ürünlerini seküler bir toplumun taleplerinden başka bir şey olmayan tüketici taleplerine uygun bir şekilde düzenleyerek, bütün ticari metalarını satma girişiminde başarılı oldular. Bu tür hesaplar Avrupa ve Amerika'daki dini kuruluşlar arasında farklılık gösterir. Avrupa'da dini kuruluşlar, değişen toplumsal bağlama rağmen varlığını büyük ölçüde değişmeden devam ettirmişlerdir. Bu da sonuçta kiliselerin boşalmasına neden olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde dini kuruluşlar kendilerini değişen bir topluma uyarladılar ve sonuçta kiliseler tamamen dolu durumdadır.

Herberg'in Amerikan dini ile ilgili görüşleri Seymour M. Lipset tarafından eleştirilmiştir. Lipset, evanjelik Hıristiyanlığın geleneksel mezheplerden daha hızlı geliştiği yönünde kanıtlar öne sürmektedir. Evanjelik hareketler Herberg'in 'gerçek din' görüşüne daha yakındır. Onlar İncil öğretilerine çok daha yakın durmaktadır. Bu harekette güçlü bir doğa üstü unsur ve üyeleri arasında doğrudan ve duygusal bağlılıklar vardır. Ayrıca, Lipset şunu da iddia eder ' gözlemcilerin kesin bir şekilde modern olarak gördükleri seküler din geçmişte Amerikalı inanırların özellikleri olabilir'. Bu iddiasını desteklemek için Lipset, 19. yüz yılda

Amerika'ya gelen yabancı ziyaretçilerin gözlemlerini referans olarak gösterir. Onlar sık sık Amerika'da özellikle dini içeriklerde derin bir yoksunluktan bahsederler. Dini kuruluşların sekülerleşmesi ile ilgili bu tartışma, en sonunda gözlemcinin 'otantik din' yargısına bırakılmış olur. Herberg'in görüşü, kendi inanç ve değerlerinin bir ifadesi olmaktan çok, ABD'deki dinin doğası ile ilişkili olabilir.

Din ve Toplum: Genelleştirme

Önceki bölümlerde sekülerleşme yaklaşımları çoğunlukla kurumsal din bağlamında incelenmiştir. Şimdiki odak noktamız ise Batı toplumundaki dinin rolü üzerine genel bir bakış olacaktır. Bu bölümde, dini inanç ve değerlerin toplumsal normlar ve değerler ile toplumsal hareket ve bilinç üzerindeki etkisi konu edilecektir. Önceki bölümlerde de değinildiği gibi, dinin öneminin değerlendirilmesi, büyük oranda gözlemcinin 'dini toplumun' ve dini eylemin neden meydana geldiği konusundaki görüşüne dayanmaktadır. Endüstrileşmiş Batı toplumundaki değişen dini rollere dair dört ana görüş incelenecektir. Bu görüşler; **genelleştirme, bireyselleşme, dönüşüm ve kutsallıktan arınma** şeklindedir.

Önceki bölümde de bahsedildiği gibi, Talcott Parsons dini kurumlar daha çok özelleştikçe, dini değerler artan şekilde genelleştirilmektedir, görüşünü ileri sürer. Bu yargıya, Amerikan toplumu ahlâkı yüksek bir toplumdur ve bu ahlâkı nihayetinde Hristiyan değerlerine dayanır görüşüyle varır. Toplumsal değerler artık belirgin bir şekilde dini değer olarak kabul edilmemesine rağmen bu değerler Hristiyan prensipler üzerine kurulmuştur. Dini inançlar artık belli eylemleri özellikle idare edememektedir. Lakin bunlar toplumun değer sistemi ile iç içe girdiği için yönetim için genel rehberlik görevi yaparlar. Bu anlamda, dini değerler genelleştirilmiş olur. Tıbbi uygulamalar buna örnektir: Hastalıkların tedavisi artık dini ritüellerle yapılmıyor. Birçok küçük çaplı, okur-yazar olmayan toplumlarda din ve tıp Şamanizm'de el ele yürür. Hem dini lider hem de şifacı olan Şaman, tıbbi 'uygulamayı' dini ritüellerle birleştirerek hastayı tedavi eder. Bugün hastaneler seküler kurumlardır. Fakat tıbbi uygulama toplumun hastaya bakma ve onu iyileştirmekle sorumlu olduğunu ileri süren Hristiyan değerine dayanır. Bu genel talimat hastalığın tedavisinde kullanılan dini ritüellerin yerini almıştır. Bu şekilde Parsons dini inanç ve değerlerin genelleştirildiği görüşünü ileri sürer. Bu değerler toplumsal değerlerin temelini oluşturur ve böylece eylem için genel bir rehberlik görevi görürler.

David Martin benzer bir görüşü İngiliz toplumuna uyarlar. Hristiyan değerlerin toplum değerlerinin gerekli bir parçası olduğunu ileri sürer. Örneğin, bu değerler 'herhangi bir gücün kutsal sınırlara uyup uymadığını kontrol eder, İngiliz toplumunda çok önemli bir yere sahiptirler'. Maalesef, Martin bu görüşünü geliştiremez ve analizi muğlak ve soyut seviyede kalır.

Martin'in cümlesiyle, genelleştirme tezindeki ana problemin belirsiz olmasıdır. Ne Parsons ne de Martin görüşlerini destekleyen çok fazla kanıt sunamazlar. ABD ve İngiltere'nin Hristiyan toplumlar oldukları varsayımıyla başlarsak, Hristiyan değerlerin toplumsal hayatı birçok yönden etkilemesi

muhtemel görünür. Lakin toplumsal değerlerin seküler bir temeli olduğunu ileri sürmek de mümkündür.

Din ve Toplum: Bireyselleşme

Robert N. Bellah'a göre, modern insanı seküler, materyalist, insanlıktan uzak ve en derin anlamda din dışı gören analizler tamamıyla yanlıştır. Bellah, dini kurumlar bağlamında dinin önemini yargılayan sosyologların hata ettiğini düşünür. Ve devam eder, "şimdi her zamankinden daha az insanın anlam arayışı kiliseye bağımlı". Din topluca yapılan bir tapınma eyleminden ziyade giderek artan kişisel bir hakikat arayışıdır. Bu şekilde din bireyin kendi selametini aradığı ve mutlak hakikat için kendi yolunu izlediği bir bireyselleşme sürecinden geçer. Dinin önemi azalmamıştır aksine ifade şekli değişmiştir. Bellah, modern Batı toplumunda gitgide kabul gören bir 'birey kendi esas çözümlerini bulmak için çalışmalı ve kilisenin yapabileceği tek şey önceden bulunmuş hazır cevapları empoze etmeksizin bunun için uygun ortamı sağlamak olmalıdır' görüşü olduğunu ifade eder. Artık dini doktrin empoze edilmemektedir. Modern insan eskisinden daha fazla kendi mutlak hakikati aramak için özgürlüğe sahiptir.

Bellah'ın tartışmaları kısmen 'insanı varoluşunun esas koşullarıyla ilişkilendiren sembolik şekiller ve eylemler kümesi' olarak tanımladığı dini görüşüne dayanır. Bu tanım hiç doğaüstüçülüğe değinmez. Bu tanımın basitçe ileri sürdüğü şey, mutlak hakikat arayışı, hakikati ve hayatın gayesini anlamakla ilgili soruların cevapları, temelde dini bir arayıştır. Çoğu araştırmacı Bellah'ın din kavramını çok fazla genişlettiğini düşünür. Buna ek olarak, Bellah mutlak hakikat arayışının modern Batı toplumunda yaygın olduğunu göstermek için detaylı bir kanıt da ileri süremez.

Din ve Toplum: Dönüşüm

Dini düşünceleri genelleştirilmiş ya da bireyselleştirilmiş görmektense, bir grup sosyolog dini düşüncelerin Batı toplumunda eylemler için seküler rehberle dönüştüğünü ileri sürerler. Toplumun çoğu değerlerinin dini kökenleri olmasına rağmen bunların dinle bağlantısı kopmuştur. Bu durumla ilgili en ünlü söyleyiş Max Weber'indir. Weber, kapitalizmin özünün dünyevi zevklerden elini çeken çileci Protestanlıktan kaynaklandığını söyler. Lakin 18. yüzyılda bile özellikle ABD'de 'zenginlik peşinde koşmak' 'dini ve etik anlamından sıyrılmıştır'.

Weber, dünyevi zevklerden elini çekmiş Protestanlığın kendi yıkımının tohumlarını içinde barındırdığını düşünür. Çileci Protestanlık bu dünyada başarı ve katılımı destekler. Onun katı disiplinleri hayata rasyonel bir bakış kazandırır. Bir kez öğretileri rasyonel kapitalist sisteme dahil oldu mu dini idare ve tasdik hızlıca tahrip olur. Zahir Protestanlığın eylemler için seküler rehberliğe dönüşümünde iki faktör etkilidir. Birincisi 'zenginliğin sekülerleşen etkisidir'. Zenginliğin kendi ödül ve tatmin yolları vardır. Yavaş yavaş bu yollar zenginliğin devamlı artması için yeterli güdü olur. Sonucunda, Weber 'maddi mallar daha önceki tarihlerde olmadığı kadar insan yaşamı üzerinde gittikçe artan ve acımasız bir güç haline

gelir' düşüncesindedir. İkinci faktör ise endüstrileşmiş toplumda üretimin makineleşmesidir. Dini güdülenme ilk durumda çok çalışmayı ve zenginliği artırmayı sağlıyordu. İnsandan ziyade endüstrileşmiş toplum ve teknolojiye makineleşen üretim teknolojisinin kullanımı dini güdülenme gerektirmiyor. 'Dini zahitlik ruhu' artık gerekli değildir, çünkü 'mekanik desteğe sahip olmasıyla galip gelen kapitalizmin artık dinin desteğine ihtiyacı yoktur'. Endüstrileşmiş toplumun kendi güdüleme gücü, kendi teşvikleri vardır.

Bu bölümde daha önce de genel çerçevesiyle bahsedildiği gibi, Weber'in çileci Protestanlık ve kapitalizm arasındaki ilişkiyi yorumlamasında belirgin bir çelişki vardır. Modern toplumdaki eylemlere dini inançların rehberlik edip etmediği tartışmalıdır. Weber'in yorumlaması kabul edilse bile çileci Protestanlık düşüncesinin dönüştüğü ya da genelleştirildiği hala kesin değildir. Çok çalışmayı erdem ya da ahlaki görev olarak gören Protestan etigin eylemler için genel bir rehber olarak varlığını sürdürdüğü söylenebilir.

Din ve Toplum: Kutsallıktan Arınma

Bir grup sosyolog kutsallıktan arınma (desacrilization) sürecinden geçmiş olan günümüzdeki modern Batı toplumunda kutsallığın çok az ya da hiçbir yere sahip olmadığını düşünürler. Bu inanç doğaüstü güçlerin dünyayı kontrol ettiklerine artık inanılmadığını gösterir. Eylemler artık dini inançlarca yönlendirilmemektedir. İnsanın bilinci sekülerleşmiştir.

Max Weber'in endüstrileşmiş toplum görüşü, kutsallıktan arınmış olma tezinin ilk cümlelerini içerir. Weber, endüstrileşmiş toplumu rasyonel ve entelektüel, özellikle de 'dünyanın büyüünün bozulması' nitelikleriyle tanımlar. Dünya artık büyü ve gizemle dolu değildir; doğaüstü inanç toplumdan silinmiştir. Eylemleri yönlendiren anlamlar ve güdüler şimdilerde, rasyoneldir. Weber'in rasyonel eylem kavramı ve endüstrileşmiş toplumun rasyonelleşme sürecinden geçtiği görüşü detaylı olarak kitabımızın 7. bölümünde incelenmiştir. Özetle, rasyonel eylem alternatif hedeflerin öneminin ve belirlenmiş hedeflere ulaşmak için gerekli çeşitli yolların etkililiğinin kesin hesabına dayanır. Örneğin, eğer bir kişinin hedefi para kazanmaksa, o kişi gerekli olan ilk yatırımı soğukkanlılıkla ve dikkatlice ve malın üretim ve pazarlama sürecindeki maliyetini ise en ekonomik olacak şekilde hesaplayacaktır. O kişinin hesaplamaları nesnel olacak ve bu hesaplamalar nicel ve titiz ölçüm faktörlerine dayanacaktır. Hedefine ulaşması için yetersiz olan yolları reddedecektir. Rasyonel eylem duygu, gelenek ve dinin rehberliğini de reddeder. Rasyonel eylem, eylem nedenin sadece kanıtlanmış sonuçlara dayanması gerektiğini düşünen soğukkanlı ve temkinli olan akıl muhakemesine dayandırılır.

Bir grup sosyolog Weber'in endüstrileşmiş toplumdaki eylemin temeline dair görüşünü kabul eder. Bryan Wilson *Seküler Toplumda Din* adlı kitabında, dini düşünmenin belki de en çok göze batan değişikliklere şahitlik eden alan olduğunu, insanların günden güne daha az dini güdülenmeyle hareket ettiklerini ve dünyayı ampirik ve rasyonel yollarla değerlendirdiklerini belirtir. Wilson rasyonel düşünme ve rasyonel dünya görüşünü aşağıdaki etmenlerin desteklediğini ileri

sürer: Bunlardan ilki, ‘faydacı, rasyonel, kontrollü ve anti-duygusal bir ahlak anlayışı yaratan’ zahit Protestanlıktır. İkincisi, onları rasyonel davranışa iten firmalar, kamu hizmeti, eğitim kurumları, devlet, hükümet gibi rasyonel teşkilatlara insanların sürekli katılımıyla sonuçlanan toplumun rasyonel teşkilatlarıdır. Üçüncü olarak, fiziki, biyolojik ve sosyal bilimlerin gelişmesi sonucunda sosyal ve fiziki dünyadaki bilgi artışıdır. Wilson bu bilginin inançtan ziyade akla dayandığını belirtir. Wilson der ki, ‘Bilim sadece maddi çevreye ve hayatın birçok alanını (dinden) daha tatmin edici şekilde açıklamakla kalmaz aynı zamanda pratik sonuçlarla açıklamasını onaylatmış olur’. Dördüncüsü ise toplumsal sorunları çözmek için rasyonel ideolojilerin ve teşkilatların geliştirilmesidir. Kıyaslama yaparsak, adaletin temini ve ölüm sonrası ödül gibi dini çözümler pratik ve gözlenebilir sonuçlar ortaya koymaz.

Wilson rasyonel dünya görüşünün dinin düşmanı olduğunu ileri sürer. Bu görüşü, tartışma konuları ve inançların rasyonel işlemlerle ölçülmesine, gerçeğin nicel ve nesnel olarak ölçüldüğü faktör araçlarla değerlendirilmesine dayanır. Din ise inanca ve irrasyonel olana dayanır. Dinin hakikat görüşü rasyonel işlemlerle test edilemez.

Peter Berger, Weber ve Wilson’un görüşlerinin bazılarını bilgi sosyolojisi çerçevesinde geliştirir. Berger Batı toplumunda insanların artan şekilde ‘dünyaya ve kendi hayatlarına dini yorumlamalardan faydalanmaksızın baktıklarını’ iddia eder. Sonuç olarak, bir ‘bilincin sekülerleşmesi’ vardır. Berger ‘sekülerleşmenin kesin olan değişkeninin’ ‘herhangi bir modern endüstrileşmiş toplum için şart olan rasyonelleşme süreci’ olduğunu düşünür. Rasyonel bir dünya görüşü dinin temeli olan inancı reddeder. Bu görüş dindeki ‘gizem, büyü ve otoriteyi’ ortadan kaldırır.

Peter Berger, Brigitte Berger ve Hansfried Kellner *Yurtsuz Zihin* kitaplarıyla bilincin sekülerleşmesinin nedenlerini roman yorumlamasıyla bize sunarlar. Endüstrileşmiş toplumlara kıyasla, endüstrileşme öncesi toplumların birbirine daha sıkı bağlı ve bütünleşmiş toplumlar olduğunu belirtirler. Sonuç olarak, insanlar tek bir ‘yaşam dünyasına’, tek bir anlamlar grubuna, tek bir gerçekliğe sahiptirler. Aile hayatı, eğitim, iş ve politika birbirleriyle sıkı ilişki içindeydi, aynı düzenin parçalarını oluşturlardı. Bu düzen tek bir anlamlar evreniyle anlaşılabilir ve anlamlandırılabiliriyordu. Tipik dini inançlar bu anlamlar evreninin temelini oluşturuyordu. Modern endüstrileşmiş toplum oldukça fazla farklılık göstermekte ve ayrı gruplardan oluşmaktadır, sonucunda ise toplum bireyleri ‘çoğul dünya hayatlarına’, birkaç tane anlam grubuna, birkaç tane gerçekliğe sahiptir. Bu toplumda, özel yaşam dünyası, teknolojik üretim dünyası, bürokrasi dünyası, eğitim dünyası ve kitle iletişim araçlarıyla dayatılan birçok dünya vardır. Toplumda birey, her biri bir yere kadar farklı anlamlar ve değerler, farklı bir gerçeklik içeren tüm bu dünyalara iştirak eder. Birey çoğul bir yaşam dünyasına sahiptir. Yaşam dünyalarının çoğalması aşağıdaki nedenlerden dolayı ‘sekülerleşme etkisi’ yaratır. Birincisi, çeşitli yaşam dünyaları farklı ve hatta çatışan anlamlara sahip oldukları için örneğin iş hayatı ve aile hayatı gibi, bu çoğul sosyal hayatı tek bir kapsayıcı ve anlaşılır bir anlam evreninde bütünleştirmesi din için zordur. İkinci olarak, çoğul yaşam dünyaları ‘genel bir belirsizlik’ yaratır. Böylece, dini hakikat tanımlarının inandırıcılığı bireyin öznel bilincinde tehlikeye

girer. Din tek bir anlaşılır anlam evreni sunar. Bölünmüş bir dünyada bu anlam evreni sarsılır.

Bu bölüm, dinin ve kutsallığın dünyayı anlamlandıran ve eyleme rehberlik eden anlamlardan ve insanın bilincinden büyük ölçüde uzaklaştırıldığı düşüncesine dayanan kutsallıktan arınma tezini inceledi. 'Somut' verilere dayanmaktan çok belli araştırmacıların izlenimlerine dayandığı için bu görüşü değerlendirmek zordur. Ayrıca, muhtemelen eyleme ve hakikatin temelinde dinin rehberlik ettiği adı belirtilmemiş endüstrileşme öncesi toplumlarla endüstrileşmiş toplumları sık sık kıyaslamaktadır. Bu yaklaşımla ilgili sorunlar sonraki bölümlerde incelenecektir.

Sekülerleşme: Sonuçlar

Önceki bölümlerde bahsedildiği gibi, sekülerleşme terimi birçok farklı şekilde kullanılmıştır. Yazarlar sekülerleşme sürecini tartışırken sıklıkla farklı şeylerden bahsettikleri için bu durum büyük bir karmaşaya yol açıyor. David Martin sekülerleşme kavramının 'çok sayıda birbirinden farklı ve ayrı unsurların gevşek entelektüel bir bütünlükte bir araya gelmesiyle' oluşur der. Martin çeşitli işlemlerin aynı başlık altında buluşması için aralarında zorunlu bir ilişki olmadığını söyler. Çünkü sekülerlik terimine bağlanan anlam alanları o kadar genişledi ki, Martin bu kelimenin sosyolojik terminolojiden çıkarılması gerektiğini savunur.

Sekülerleşmeyi destekleyen çok sayıdaki tartışma endüstrileşme öncesi zamanlarda 'gerçek dindar toplumların' var olduğu varsayımına dayanmaktadır. Larry Shiner'in da not ettiği gibi dinin toplumsal önemini kaybettiğini iddia edenler düşüşünün başladığı sözde 'dindar' dönemi ne zaman ve nerede bulmaları gerektiğine karar verme sorunları vardır. Antropolog Mary Douglas sözde 'dindar' kavramının kullanımını, küçük çaplı cahil toplumların modern 'seküler' toplumlarla kıyaslamada temel kabul edilmesini eleştirir. Douglas 'sekülerlik ile dindarlığın mukayese edilmesi gereksizdir, modern olanla geleneksel ve ilkel olanı kıyaslama ne işe yarar ki... Gerçek şudur ki kuşkuculuğun, materyalizmin ve manevi şevkin tüm çeşitleri kabile toplumlarında görülür' der. 'Tüm ilkel insanların dini bütün, saf ve rahiplerin ya da büyücülerin öğretilerine tabi oldukları' söylentisi Batı insanının uydurduğu basit bir yanılsamadır. Aynı şekilde, Avrupa'nın geçmişinde dinin altın çağının arayışı eşit derecede zayıf bir kıyaslama standardı sunar. 16. ve 17. yüzyıl İngiltere'sindeki din çalışmasında K. V. Thomas, 'Hangi dini inancın ve uygulamanın ortadan kalktığından emin olmak için uzak atalarımızın dini inanç ve uygulamaları hakkında yeterince bilgiye sahip değiliz' der (alıntı Glasner, 1997: 71). W. M. William'ın Cumbria'da bir köy olan Gosforth çalışmasında sosyologların düştüğü tuzaklardan birine işaret eder. Papazların bölge kayıtlarına göre 400 yıldır kiliseye katılımın düşük seviyede olduğu belirtilir fakat her yeni Anglikan kilise papazı bu düşüşün son zamanlarda olduğuna inanır.

Sekülerleşme tartışmasının peşinden ölçme sorunu gelmiştir. Bryan Wilson Batı toplumunda ortaya çıkan çeşitli seküler formların varlığına ikna olmuşsa da 'dini bağlılık gücünü test etmenin yeterli bir yolu olmadığını' itiraf eder. Son yirmi yılda yapılan kamuoyu yoklamasına göre ABD'deki nüfusun %90 ve %95'i Tanrıya inanıyor. Fakat bu veriler eyleme bir ölçüde rehberlik eden ve yönlendiren,

ya da Tanrıya inancın önemini ifade eden dini inancın gücü hakkında bir gösterge değildir.

Charles Glock araştırmacıların dinin önemini ölçmede başarılı olamadıklarını çünkü 'onların dini ve dindarlığı anlaşılır bir şekilde kavramsallaştırmak için yeterli önemi vermediklerini' söyler. Onlar dinin ve dindarlığın tam olarak ne anlama geldiğini iyice düşünerek açıkça söyleyene kadar Glock sekülerlik tezinin tam anlamıyla ölçülemeyeceğini belirtir. Bu sorunu çözmek için Glock ve Stark 'dindarlığın beş temel boyutunu' tanımlamıştır. İlki, insanların dini inanç derecesi olan, *inanç* boyutudur. İkincisi, insanların ibadet işleri ve dindarlıkla ne kadar meşgul olduklarının ifadesi olan, *dini uygulama* boyutudur. Üçüncüsü, insanlar doğaüstü güçlerle iletişime ve temasa geçmede ne derece deneyim yaşadıkları ve ne derece hissettikleri anlamında, *deneyim* boyutudur. Dördüncüsü, insanlar dinleri hakkında ne kadar bilgiye sahip olduklarını gösteren *bilgi* boyutudur. Beşincisi, önceki boyutların insanların günlük hayatlarını ne derece etkiliyor olduğu şeklindeki *etki* boyutudur. Glock ve Stark dindarlık için bilimsel geçerli bir deyiş bulmadan önce dini terimlerle insanları sınıflandıran açıkça tanımlanmış bir sistemin gerekli olduğu görüşündedir. Yalnız böyle bir sistemle dindarlığın ölçütü belirlenebilir. Ancak farklı araştırmacılar dinin aynı kavramsallaşmasını kullandıkları vakit sonuçları herhangi bir geçerlilikle kıyaslanabilir.

Glock ve Stark'ın şeması önceki araştırma desenlerinde bir ilerleme olmasına rağmen araştırma yöntemindeki temel bir problemi çözmez. Dini bağlılık ya da saygı gücü, kesinlik derecesi, sosyal davranışın arkasında yatan anlamları ve güdüler gibi öznel faktörleri tam anlamıyla ölçebilecek herhangi bir araştırma tekniğinin geliştirilemeyeceği muhtemeldir.

8. Yeni Dini Bilinç

Sosyologlar arasında yeni dini akımların ortaya çıkışını laiklik tartışması bağlamında düşünme eğilimi ortaya çıkmıştır. Bu daha dar bakış açısı birçok ilginç sorunun üzerinde durulmasını engelleyebilmektedir. Charles Glock liderliğinde bir sosyolog takımı San Francisco Bay bölgesinde birçok yeni dini akımı inceledi. Bu bölüm Robert Bellah'ın bulgularındaki yorumlarını inceler.

Bellah, Amerikan kültüründeki "faydacı bireycilik" eyleminin geleneksel kurallarını tanımlar. Bu felsefe bireyin kendi yolunu çizmesi ve kişisel çıkarlarını büyütmesi gerektiğini ifade eder. Serbest girişim sistemiyle, herkes kendi yeteneklerini gerçekleştirme özgürlüğüne sahiptir ve ödül olarak da başarı hasat edeceklerdir. Uygulamada bu durum zenginliğin toplanarak kendi içinde sona ermesine sebep olmuştur. Bunun dışında her şey ikincil plandaydı. Bellah faydacı bireycilik fikrini, neden bu kadar çok çalıştığını sorgulayan Amerikalı bir çiftçinin hikayesi ile açıklar. "Cevabı, daha çok mısır hasat etmektir. Ama neden bunu yapmak istiyorsun? Daha çok para kazanmak için. Peki ne için? Daha çok toprak almak için. Neden? Daha çok mısır hasat etmek için." Bu cevaplar bireysel faydacılığın manevi değerlerinin gücünü gösterir. Para kazanmanın tek sebebi daha çok para kazanmaktır.

Bellah, 1960'lardaki Amerikan toplumunun sürüklendiği bozulmanın her şeyden önce bireysel faydacılığı reddetmek olduğuna inanır. Martin Luther King özgürlük hakkında konuştuğunda, kişinin kendi bencil emellerini devam ettireceği bireyin özgürlüğünü kastetmemiştir. Tam tersi, o toplumsal faydaları paylaşmak için bütün Amerikalıların özgürlüğünü kastetmiştir. Genç insanlar bir başkasını sevmek için özgürlük talep ettiklerinde onlar bazılarını diğerlerini sömürme izni veren faydacı bireyciliği reddettiler. Bellah, 1960'lar boyunca Amerikan kurumlarının 'iş, devlet, eğitim, kiliseler ve aile' yasallığında büyük bir erozyonun var olduğuna inanır. Amerikan toplumunun geniş kesimlerinde, zenginlik ve gücün sürekli yayılması açıkçası çok iyi olarak görülmedi. Genç insanlar, kadınlar ve siyahlar yerleşmiş doğruları ve gelenekleri sorguladılar. Birçok genç insan sabit fikirli zenginlik ve güç tarafından sakat ve bodur bırakılan bireyin bu yönlerini ifade etme özgürlüğünü talep ettiler. Onlar deneyimin ivediliğini içsel kişisel olarak vurgulamayı keşfettiler. Bireysel başarıyı ve yarışmayı reddeden ve yerini sevgiye ve toplumsal bağlamda ortak bir ilgiye bırakan yeni yaşam stillerini keşfettiler. Bellah şunu belirtir, "60'ların krizini bir anlam ve dinsel kriz olarak yorumlarını".

1970'lere doğru bir önceki on yılın özü yok oldu. Ama, anlam krizine bir tepki olarak 1960'larda başlayan birçok yeni dini akım yaşamaya devam etti. Krishna Bilincive 3HO gibi bazıları ilhamlarını Aysa dinlerinden almışlardı. Bellah, onların gerek duydukları niteliği aşağıdaki gibi açıklar; dış başarı için içsel deneyim gerekti; doğanın sömürülmesi, doğayla uyum, tüzel örgütlenme biçimi, guruya daha yoğun bir ilişki. Christian World Liberation Front (Dünya Hristiyan Kurtuluş Öncüsü) gibi diğer akımlar Jesus (İsa) akımının bir dalı olarak, İncil'den ilham almıştır. Onlar, insanı değiştiren ve onu özgür bırakan İsa aşkının doğrudan deneyimle yaşanması gerektiği üzerine ısrar etmişlerdir. Akımların birçoğu aşağıdaki faktörleri içerir. Onların üyeleri büyük ölçüde geniş toplumlardan çekilmiştir. Onlar ABD'nin materyalizme batmış olarak ve afetlere öncülük ederek, ahlaken bozulmuş olduğunu düşünürler. Belli ölçülerde onların hepsi doğanın ve bütün insanların birliğinin gerekli olduğuna inanırlar. Bellah'ın sözleri, bu nedenle şöyle devam eder: Eğer insan ve doğa, erkekler ve kadınlar, beyaz ve siyah, zengin ve fakir gerçekten bir (tek) olursa, sonrakinin bir önceki tarafından örneğin, kadının erkek; fakirin zengin tarafından istismar edilmesine bir dayanak kalmaz.

Bellah, yeni dini akımların Amerika'ya alternatif bir gelecek sunduğuna inanır. Bu alternatifin kabul edilmesi muhtemel değildir fakat mümkündür. Gelecek "nihai gerçeklik arayışı için sıkı bir bağlılık" içerecektir. Buna ek olarak, "Öncelikler sonsuz bir zenginlik (mal) ve güç toplamaktan insanların doğa ile ve birbiri ile uyumu için daha büyük bir ilgiye doğru akacaktır. Bellah bu olası geleceğin gerçekleşeceğine umut eder ve görüşlerini şu şekilde sonuçlandırır: "Bu gerçekleşebilir belki ama bu sadece nesnellığı ve öznelliği birleştiren bütünsel bir neden olan ütöpik bir görüşün uygulaması 21. yüzyılda insan hayatını yaşamaya değer hale getirecektir."

9. Sosyoloji, İdeoloji ve Din

Bu bölüm boyunca görüldüğü üzere, belli araştırmacıların ideolojik bağlılıkların onların din tanımını ve toplumdaki rolüne yönelik görüşlerini etkilediği açıktır. Onlar, değer yargıları çerçevesinde, dinin bazı yönlerinin araştırmaya değer olduğunu düşünmüşler ve diğer yönlerini gereksiz görüp göz ardı etmişlerdir. Din araştırmalarında ideolojinin etkisi Marksist bakış açısında açık bir şekilde belirgindir. Marx insanın kurtuluşunun kendi içinde yattığına inanırdı. İnsan gerçek doğasını gerçekleştirdiğinde kurtuluşu bulacaktır. Bunu başarma tam olarak insan tarafından oluşturulmuş sosyalist bir toplumda görülebilir. Marx'ın ütopyk görüşü dine hiç yer vermez. İdeal bir sosyalist toplumunda dinin hiçbir yeri olmadığı için, bu sosyalist-olmayan toplumlarının akımlarına yönelik bir tepki olmalıdır. Bu bir dizi inanç ve değerlerden yola çıkarak, Marksist din analizi öngörülebilir bir yön takip eder. Din, sömürülme acısına karşı bir merhem ya da baskının gerekçesi olur. Her iki durumda da insanın onsuza daha iyi olacağı bir gerçekliğin çarpıtılması söz konusudur.

İşlevselliğin muhafazakar eğilimleri sosyal düzendeki meşguliyeti ile öngörülebilir benzer bir analiz sunar. İstikrarın temelini keşfetme ile birlikte işlevselci yaklaşımın bu kaygısı ve toplumdaki düzen dinin belli yönlerine vurgu yapmaya sürükler. Bu perspektiften bakıldığında, dinin sosyal normları ve değerleri güçlendirdiği ve sosyal dayanışmayı desteklediği görülmektedir ve bunlar sosyal bir sistemin sabit ve düzgün olarak akması için gereklidir. Doğası gereği, işlevselci teori dinin bölücü ve yıkıcı etkilerini azaltma eğilimindedir ve dinin rolünün sosyal değişim için vasıta görevinde olduğunu göz ardı eder.

Araştırmada değer yargılarının ihlali laikleşme tartışmalarında açıktır. Tartışmaların birçoğu, belli araştırmacıların "tam dindar toplum" yargılarını temel alarak, modern toplumda gördüklerini değerlendirmektedir. Bu nedenle, Will Herberg, Amerikan mezhebinin dinini gerçek din için zayıf bir vekil olarak görür. Max Weber 20.yy başlarında sanayi toplumunu gözlemler ve dinin sağladığı derin maneviyattın desteğinden yoksun olan daha acıklı ve düş kırıklığına uğramış bir halkı resmeder. Buna zıt olarak, Talcott Parsons 20. yüzyıl ortalarındaki Amerikan toplumunu kendini beğenmişlikle gözlemler, yüksek ahlaki değerlerini not eder ve bunların hepsinin nihayetinde Hristiyan değerlerinden temellendiğini öne sürer. Bu tür muhalif yorumlar gözlemciler hakkında olduğu kadar onların konu alanları hakkında da çok şey söyler. Bu özellikle Bryan Wilson ve Robert Bellah'ın yeni dini akımları hakkındaki değerlendirmelerinde açıktır. Wilson net olarak onları sevmez. Wilson'un suçlaması (kınaması) sert ve hakaret doludur. Tam tersine, Robert Bellah onların birçok fikirlerine yönelik derin sempatisini belli eder. Bu değer yargılarından, yeni dini akımlarının önemi üzerine farklı yorumlar türemektedir. Wilson onların (yeni dini akımların) topluma sunacağı çok az ya da hiç bir şey olmadığını savunur. Bellah ise onların potansiyel değerinin çok büyük olduğuna inanır. Toplumunda tehlikeli bir şekilde arttığını düşündüğü çıkarıcı materyalizmle karşılaştırıldığında, onlar iç deneyim derinliği ve insanın doğa ile ve diğer hemsinleriyle uyumunun sağlanacağını sözünü sunar. Bellah, bu küçük gruplarda bulunduğunu düşündüğü sevgi ve şefkat haznesinin Amerikan toplumuna saçılacağını ve insan yaşamını daha yaşanabilir hale getireceğine umut etmektedir.